

III. FEJEZET

A magyarok egyházi helyzete Nagy-Romániában

Az első világháború után román uralom alá került magyarság három nagy, vezető egyházhoz tartozott: ezek a római katolikus, a református és az unitárius egyházak voltak. Híveik számát tekintve legnagyobb volt a református egyház, utána következett a római katolikus, majd az unitárius. Ez egyházak híveinek száma 1930-ban a román hivatalos statisztika szerint a következő volt: református egyház 710 706, római katolikus 645 544, unitárius 69 257.¹ A felsorolt egyházakon kívül még valamennyi más erdélyi egyháznak voltak magyar anyanyelvű hívei. Ez egyházakban azonban a más nemzetiségű (román, német) hívek száma messze felülmúlta a magyarokét, s így ez egyházak nem voltak magyar egyházaknak tekinthetők. Kivételt képezett e megállapítás alól a Nagy-Romániában újonnan alakult magyar evangélikus egyház, melynek lélekszáma 1930-ban mintegy 30 000 volt.

Az erdélyi magyarságnak tehát több, mint a fele a református egyházhoz tartozott, s így a magyar egyházak között híveinek lélekszáma és a magyar életben játszott szerepe következtében kétségtelenül a református egyház volt a legjelentősebb. Ám Nagy-Romániában valamennyi magyar egyháznak ugyanazokkal a nehézségekkel kellett megküzdenie.

A trianoni békeszerződéssel a fenti egyházak közül csak az unitárius egyház került teljesen román uralom alá. Az új határ kettészakította a római katolikus és református egyházak addigi szervezeteit. A nagyváradi és szatmári római katolikus püspökség csonkán, a Királyhágómelléki református egyházmegyék pedig ugyancsak részben kerültek román uralom alá. Ezeket a csonka egyházi szervezeteket Romániában új egységes szervezetbe kellett beállítani és ezáltal mindkét egyház helyzetében szükségessé vált az egyházi keretek bővítése és újra csoportosítása. A román állam területén tehát az első kérdés a magyar egyházak új szervezetének és közjogi helyzetének megállapítása volt.

A szervezeti és közjogi helyzet kialakulása

Amint a trianoni békeszerződést aláírták és az egyházak szervezkedése lehetségessé vált, azonnal megindult a mozgalom a trianoni határ megállapítása miatt csonkán maradt egyházi szervezetek újjáalkotására. Leghamarabb megindult ez a munka a Királyhágómelléki református gyülekezeteket összefoglaló egyházmegyékben. Ezek az egyházmegyék a magyar uralom alatt valamennyien a nagy Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartoztak. Az új helyzetben a református egyház törvényei szerint új egyházkerületté akartak szervezkedni. Miután a nagyszebeni Kormányzó Tanács már említett rendeletével az egykori magyar vallási törvényeket is érvényben hagyta, a reformátusok e törvények alapján az összes intézkedéseket megtették az új református egyházkerület megalakítására. Összehívták az egyházmegyék összesített gyűlését, kimondották az új Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulását és megválasztották az új egyházi szervezet püspökét és tisztkarát. Ezek után a törvényeknek megfelelően kérték a román kormány jóváhagyását. A jóváhagyás azonban nem érkezett meg. Az egyházkerület vezetői eleinte azt hitték, azért, mert a megválasztott református püspök, Sulyok István nem nyerte meg a kormány tetszését. Sulyok ekkor lemondott a püspökségről. Ám, a jóváhagyás még mindig

késlett. A megalakulás után jó pár évvel, 1926-ban a kormány végre Sulyok püspök megválasztását elismerte és tőle a hűségesküvet elfogadta. Magának az új egyházkerületnek elismerése azonban most sem történt meg. Küldöttség küldöttség után ment a román kultuszminisztériumba, kérés kérést követett, egyházi és világi emberek próbáltak közbenjárni a román kormánynál, de teljesen eredménytelenül. Az új egyházkerület hivatalos elismerése évről-évre elmaradt. A magyar reformátusok nemsokára rájöttek, hogy a késlekedésnek anyagi okai vannak. Amíg ugyanis az új egyházkerület nem nyert hivatalos elismerést, addig hiába kért a kormánytól a többi egyházkerületeknek és vezetőjüknek folyósított anyagi támogatást. Valóban ez volt az oka annak, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület csak Nagy-Románia fennállásának legutolsó éveiben kapta meg a törvényben előírt elismerését. 1939. november 20-án királyi rendelet törvény jelent meg, mely a reformátusok 20 éves kérelmezését végre figyelembe véve, az új egyházkerületet hivatalosan is elismerte. A törvényrendelet 4. fejezete előírta, hogy a törvényben megjelölt egyházkerületi tisztviselők 1940. április 1-ével államsegélyt kapjanak. Így a régóta húzódó református szervezeti kérdés végre megoldást nyert és az új református alakulat vezetői a trianoni szerződés aláírása után 20 évvel kapták meg a törvényben előírt államsegélyt.²

A római katolikus egyház két püspöksége, a szatmári és nagyváradi csonkán került román uralom alá. E csonka püspökségek átszervezésének kérdése is 8 évig húzódott. A román kormány e kérdésben ugyancsak a lassú megoldás álláspontján volt. Annál is inkább, mivel a katolikus egyházi kérdésben, a római katolikus egyháznak az egész világra kiterjedő hatalmas erkölcsi tekintélye miatt, nagyobb körültekintésre volt szükség. A román uralom alá jutott magyar katolikusok egyházi kérdéseit csak a Szentszékkel egyetértően lehetett békés módon megoldani. Másképpen a román kormány kitette volna magát, a Szentszék erkölcsi tekintélye folytán reá nézve nagyon kellemetlenné válhatott egyház- és vallásellenes vádaknak. Ezért hosszas tárgyalások folytak a román kormány és a Szentszék között. E tárgyalásokat Romában bizonyos, a valóságnak nem megfelelő remények szelleme hatotta át. Amint ugyanis Netzhammer, római katolikus érsek, egykor a római katolikus egyház feje megállapítja, a görög katolikus románok a háború után Romában azt a reménységet keltették, hogy a román ortodoxok át fognak térni a római katolikus vallásra. E reménységek hatása alatt „a győzelem friss mámorában íródtak le a Szentszéknek Romániával való első concordatum-tervezetei – írja Netzhammer –, amelynek éle a Romániához került katolikus magyarság ellen volt fordítva, nevezetesen a nagyváradi és szatmári két magyar püspökség megsemmisítésére. Romában, Netzhammer megállapítása szerint, gyanakvóan és vádlóan tekintettek mindenkire, aki a görögkeleti románok áttérésére vonatkozó szép reménység megvalósulásában kételkedett.³ Ennek következtében a Szentszék engedékenységet tanúsított a román kormány kívánságai iránt, s ezek a kívánságok az 1927-ben megkötött concordatumban legnagyobbbrészt meg is valósultak. A concordatum az ezer esztendő és másfél millió lelket számláló erdélyi és határmenti katolikus püspökségeket a mindössze 26 román (nagybrészt magyar eredetű, de elrománosított hívek) egyházközséggel rendelkező bukaresti román római katolikus püspökségnek rendelte alá. E püspököt a kormány érsekké nevezte ki. S a concordatum értelmében ezt a román érseket juttatta szenátusi tagsághoz. Ilyenformán a több mint félmilliónyi magyar katolikusnak magyar képviselője a szenátusban nem volt, és a római katolikus egyházat a román Cisar érsek képviselte. A concordatum a továbbiakban a 900 éves nagyváradi római katolikus püspökséget a szatmári püspökségbe olvasztotta bele és eltörölte a patronátusi jogokat és kötelezettségeket. Ezenkívül a Szentszék engedélyezte az ötödik román görög katolikus püspökség felállítását. A görög és római katolikus püspökök egy püspöki tanácsot képviseltek, amely tanácsban a román kormány szándékának megfelelően, éppen a concordatum fenti intézkedéseiből kifolyóan, a román

püspökök többségre jutottak. A román többségnek természetesen a magyarságra nézve hátrányos következményei lettek. Különösen anyagi tekintetben vált kényessé a magyar katolikusok helyzete, mert a magyar katolikusok birtokában lévő állampapírokból úgynevezett Patrimonium Sacrumot szerveztek, melyet a concordatum szerint római és görög katolikusok közösen kezeltek. Ennek következtében e tiszta magyar vagyon felett a román többségi egyházi vezetők döntöttek, akik más kérdésekben is elsősorban a román nemzeti szempontokat érvényesítették. A concordatum által tehát a román kormány megakadályozta a román uralom alá került magyar katolikusok egyházi szervezetének magyar jellegét és magyar jellegű vezetését, ellentétben azzal az eljárással, amely – mint láttuk – annakidején a magyar államban a román nemzetiségű görög katolikus egyházzal szemben érvényesült.

A concordatum miatt a magyar katolikusok jó része igen elégedetlen volt. Elégedetlenségüknek megvolt a maga oka, hiszen amint láttuk, a magyar katolikusoknak súlyos hátrányokat kellett elszenvednie. Ám a román közvélemény még így sem volt megelégedve a concordatumban elért eredményekkel. A concordatum egyes intézkedései miatt Ghibu Onisifor, kolozsvári román egyetemi tanár erőteljes mozgalmat indított. A mozgalom célja az ősi Római Katolikus Status megszüntetésére és vagyonának elkobzására irányult. Ezzel egy olyan küzdelem indult meg, amely részleteiben éles világosságot vet a magyar katolikusok egyházi helyzetére.

Ghibu a magyar római katolikus egyház elleni támadásait már 1923-ban megindította. Ekkor kezdte közölni a kolozsvári Patria című román napilap hasábjain azokat a cikkeket, melyeket később könyv alakban is kiadott.⁴ E cikkekben történelmi analógiákra hivatkozva követelte a kolozsvári római katolikus templomok egy részének a románok számára való elvételét. Cikkeinek és későbbi munkáinak legfőbb célja azonban a Római Katolikus Status megszüntetése volt. Ez a Status Gyulafehérvár központtal az erdélyi római katolikus egyházmegyének az ősi autonóm szervezete volt, melynek gyökerei a 16. századig nyúltak vissza. A Status – a világi vezetők és a papság 17. században kialakult közös területe – idővel teljesen kiépített autonóm jogi szervezetté lett, melyet az összes régi törvények elismertek. Ghibu szerint azonban az a Status nem egyházi, hanem politikai jellegű magyar szervezet, törvénytelen és kánon-ellenes intézmény, röviden: állam az államban. A román kormánynak tehát kötelessége azonnal feloszlatni és vagyonát elkobozni.

Ghibu cikkeinek széleskörű visszhangja támadt. 1924. február 24-én Bianu görög katolikus román szenátor interpellációt intézett a román kultuszminiszterhez. Ebben követelte a Status elleni legszigorúbb vizsgálatot, mivel szerinte a Status törvénytelen intézmény, amely csaláson alapul és működését a román állam szempontjából kihívásnak kell tekinteni. A kultuszminisztérium 1924-ben valóban bekérte a Status szabályzatát és az igazgatótanács tagjainak névsorát.

Ghibu támadásának hatása alatt a román közvélemény és hatóságok a Statust csakhamar zaklatni kezdték. Egyes román bíróságok a Statust még ügyfél gyanánt sem akarták elismerni.

A Status kérdésében a concordatum és a kultusztörvény intézkedései sem hoztak megnyugtató megoldást. Ugyanis mind a kultusztörvény,⁵ mind a concordatum lehetőséget adott különféle jogi magyarázatokra, melyeket a Status ellenségei siettek a maguk javára kihasználni. A concordatum 9. szakaszában felsorolt egyházi szervezetek között a Status külön nem szerepelt még. A szöveg szerint: „Az állam a törvényes hierarchikus hatóságaitól képviselt katolikus egyháznak elismeri jogi személyiségét az állam közjogának megfelelően. Következésképpen a plébániák, főesperességek, kolostorok, káptalanok, prépostságok, apátságok, püspökségek, érsekségek és a többi kánonilag és törvényesen megalakult szervezetek, jogi személyek és bármely természetű javaik teljes tulajdonjogát garantálja az állam a királyság alkotmányának megfelelően, a törvényes hierarchikus hatóságai által képviselt katolikus egyház számára.” A concordatum szövege tehát

a Statust csak közvetve sorolta fel „a többi kánonilag és törvényesen megalakult szervezetek” kifejezése formájában. Ghibu és társai e kifejezés alapján azt állították, hogy a Status elismerése nem történt meg, s követelték régi kívánságuk teljesítését. E követelés hatása alatt a román külügyminiszter Dolci bukaresti pápai nunciustól olyan megszorító értelmezésű nyilatkozatot kért és kapott, amely szerint „a katolikus egyház a 9. szakaszban felsorolt szervezeteken kívül nem gyakorolhat jogi személyiséget.”⁶

Ilyenformán a Status jogi személyisége természetszerűleg újabb viták tárgya lett és Ghibunak alkalmat adott további támadásokra. 1931. április 30-án a román vallásügyi minisztérium a Status ügyének kivizsgálására Ghibu elnöklété alatt „történelmi jogi bizottságot nevezett ki.” A bizottság tagjai nem annyira új történelmi és jogi érvek összegyűjtésére, mint a Status elleni propaganda terjesztésére törekedtek. A kolozsvári román egyetem tanácsa, rektora, bölcsészeti és természettudományi kara, három római katolikus egyetemi tanár, köztük az olasz Baroni Serra egymás után külön-külön felléptek és különféle beadványokban követelték a Status azonnali feloszlását.

A három római katolikus egyetemi tanár külön memorandumban fordult XI. Pius pápához, kijelentvén, hogy a Status túlzott magyar testület, mely őket, mint nem magyarokat gyűléseire nem hívja meg stb. Kérték annak azonnali feloszlását. A tanárokhoz hasonlóan a román egyetemi diákság is akcióba lépett a Status ellen. Mindezeket e mozgalmakat megelőzően, már 1924-től kezdve az egész román görögkeleti egyház is teljes politikai tekintélyét felhasználta a Status megszüntetésére.

Az egész mozgalmat Ghibu irányította. Szinte évenként jelentette meg újabb- és újabb munkáit, melyeket nagyrészt a román kultuszminisztérium adott ki. A miniszterelnökhöz intézett egyik előterjesztésében őszintén rámutatott a Status elleni küzdelem igazi indokaira. „Mivel a Statusnak nincsen törvényes és kanonikus alakja, és mivel a román államra nézve kimondhatatlanul veszedelmes szervezetnek bizonyult – állapítja meg –, azonnal fel kell oszlatni és azokat a vagyonokat, amelyeket jogtalanul kezelt, az államnak kell átvennie és az állam adja át a bírásukra jogosult tényezőknél, elsősorban a kolozsvári egyetemen. Mivel pedig a Status jogilag nem létező alany, az állam azt minden formalitás nélkül, egyszerű rendelettel megteheti.”⁷

Ghibu érvelése a román telekkönyvi hatóságokra nagy hatást gyakorolt. Sok helyen a Status vagyonát az állam nevére írták át.⁸ A Status képviselői természetesen tiltakoztak és a kormánytól igazuk megvédését kérték. Emlékiratot terjesztettek fel Pop Valér, akkori igazságügy-miniszterhez és más román hatóságokhoz. Védekezésükkel elsősorban azt akarták elérni, hogy a kormány ne nyúljon erőszakos intézkedésekhez. A Status vagyonának egyes részeit a telekkönyvi hatóságok ugyan már az állam nevére írták át, de a további erőszakos lépésektől maga a kormány óvakodott. Ghibu javaslatát ugyanis a román képviselőház jogi bizottsága vizsgálat alá vette és kimutatta, hogy a kisebbségi szerződés pontjai módot adnak a magyar katolikusok védekezésére és ha e katolikusok igényeit a Szentszék támogatja, akkor a római katolikus egyház hatalmas erkölcsi tekintélye nagyon kellemetlen színben fogja feltüntetni a kormány egyoldalú eljárását. Ezért a jogügyi bizottság javaslata az volt, hogy a Status kérdését Rómával kell előzetes tárgyalásokon megoldani, mert akkor az érdekelt romániai magyar katolikusok a Szentszékkel nem fordulhatnak szembe, s a román állam álláspontja így a külföld felé jogosult és kevésbé támadható lesz.

A kormány e jogi vélemény alapján valóban elhatározta, hogy nem szándékozik erőszakos megoldáshoz nyúlni. Iorga Miklós akkori román miniszterelnök 1932 februárjában kijelentette, hogy a kérdést a Szentszékkel fogja rendezni és a tárgyalásokkal nem Ghibut, hanem katolikus

politikust fog megbízni. Ez ígéret szerint a tárgyalások még abban az évben meg is indultak. Az előzetes tárgyalásokat Bukarestben tartották meg. A kormány álláspontja az volt, hogy a Status nevét eltörli, jogi személyiségét nem biztosítja, a püspököt tanácsadó szervvé alakítaná át és vagyonának felügyeleti és ellenőrzési jogát a bukaresti érsek mindkét rítusú katolikus püspökkel együtt gyakorolná. A Status képviselői főleg e vagyoni feltételeket elfogadhatatlannak találták, s Dolci nunciushoz ilyen értelmű nyilatkozatot terjesztettek. Pop Valér azonban a Status vagyonára vonatkozólag hajthatatlan maradt. Arra törekedett, hogy a vagyont „általános katolikus vagyonnak” tekintsék, melyben tehát a görög katolikusok is részesednek. Ekkor Suciú román görög katolikus érsek és egy másik görög katolikus püspök írásbeli nyilatkozatot adott arról, hogy a Status vagyonából nem kívánnak részesedni. E nyilatkozat alapján végre létrejött egy bizonyos egyezménytervezet, amelynek elfogadása most már a római tárgyalásokon dőlt el.⁹

Mielőtt a Status képviselői Rómába elutaztak volna, Majláth püspökhöz megérkezett a kultuszminisztérium hivatalos értesítése a minisztérium jogi felfogására vonatkozólag. Ebben az iratban Crăciunescu államtitkár és Demetrescu jogügyi osztályigazgató aláírásával a kultuszminisztérium Majláth tudomására hozta, hogy bármi is lesz a római tárgyalások eredménye, az nem változtatja meg a Status vagyonának telekkönyvi helyzetét, mert a vagyon kérdése jogi kérdés, amit Románia bíróságai hivatottak megoldani.

Rómában a tárgyalások drámai jelenetek között folytak. A kormányt Pop Valéron kívül Románia vatikáni követe, Petrescu Comnen képviselte. A Statust pedig Gyárfás Elemér és Balázs András. Petrescu mindent megtett a magyar álláspont meggyengítésére. Megakadályozta, hogy Gyárfás és Balázs András a tárgyalásokon részt vegyen, lefoglalta Pacelli bíboros minden idejét úgy, hogy a Status két magyar képviselője legtöbbször nem tudta kivárni a bebocsáttatást. Ezért néha észrevételüket írásban juttatták el a pápai államtitkárhoz. Pacelli államtitkár szintén írásban és néha szóbeli üzenet útján érintkezett a Status magyar képviselőivel. Álláspontja az volt, hogy ezek tudta és beleegyezése nélkül a Szentszék nem tér el a bukaresti megállapodások pontjaitól.

A tárgyalások további folyamán lassan-lassan kialakult a megegyezés végleges szövege. Ebben a szövegben a bukaresti pontokon kívül a román megbízottak újabb követelést támasztottak. A követelés az egyetem melletti magyar katolikus templomnak a görög katolikus románok számára való teljes átengedésére vonatkozott. Ebbe a követelésbe a Status képviselői nem nyugodtak bele. A végén egy olyan megoldást fogadtak el, amely szerint a Status hozzájárul ahhoz, hogy vasárnap és ünnepeken 11 órakor román görög katolikus pap a Status templomában román nyelvű istentiszteletet tart. Az egyezmény 1932. május 30-án készült el és a Status képviselői csak nagy aggodalmak között járultak hozzá. Pop Valér igazságügy-miniszter könyve szerint Balázs András elkeseredésében sírva fakadt és csak a pápai államtitkár nyomtatékosan parancsoló szavainak hatása alatt egyezett bele a szöveg elfogadásába.¹⁰

A Római Egyezménynek (Accord) nevezett megállapodás szerint, az erdélyi római katolikus Status megszűnik és helyét „Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsa” foglalja el. A Status felsorolt vagyona és alapjai a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye tulajdonát képezik. Jövedelmét az alapítólevél szerint vallásos, iskolai és nevelési célokra kell felhasználni a bukaresti érsek felügyelete és a román állam ellenőrzési joga mellett. A vagyonokat hivatalból és költségmentesen az eredeti bejegyzés szerint kell telekkönyveztetni.

A Status tagjai az egyezményt részben megnyugvással, részben elkeseredéssel fogadták. Sokan lemondottak statusgyűlési tagságukról. Am a többség megnyugodott a római Szentszék döntésében.

Ghibu azonban az egyezmény miatt Iorgát és Pop Valért dühösen megtámadta és a román közélet vezetőit egymás után felhívta az egyezmény megtagadására. Kijelentette, hogy az egyezmény nem érvényes, mert a képviselőház nem hagyta jóvá, hiányzik róla a király aláírása, így tehát nem hajtható végre. Először cikkekben, később pedig újabb nagy terjedelmű könyvekben fejtette ki érveit. 1934-ben kiadott hatalmas terjedelmű könyve a román külügyminisztérium és földművelésügyi minisztérium anyagi támogatásával jelent meg. Könyvével egyidejűleg a sajtóban is újból heves támadásokat intézett a római egyezmény szövege és végrehajtói ellen.

Az újabb támadásnak két eredménye lett: az egyik a megtámadott Pop Valér védekező könyve, a másik a román bíróságok állásfoglalása. Pop Valér könyvében nemcsak a római egyezmény román szempontból való nagy eredményeire mutatott rá, hanem részletesen vázolta Ghibu sajtósági eljárását is, mely szerinte egészen gyűlölködő és minden tárgyilagosságot nélkülöző jellegű volt, amiért Ghibut a Status ügyében megadott megbízástól meg is fosztották.

Ghibu támadása és ennek hatása folytán a román bíróságok tényleg nem ismerték el a római egyezmény érvényességét. A kolozsvári román törvényszék 1932. július 4-én kelt 51. számú ítéletében visszautasította az egyezményt, mert szerinte ennek érvényességéhez okvetlenül szükséges a román képviselőház jóváhagyása. A telekkönyvi hatóságok pedig ugyancsak visszautasították a Status jogi képviselőjének ama kérését, hogy a vagyon ingatlanainak bejegyzését a Status javára módosítsák. Valóban, a továbbiakban is mindvégig a vagyon kérdése játszotta a főszerepet. A kormány állandóan szorgalmazta, hogy a vagyont a román görög katolikusok is használják. Újabb lépések a kormányhoz és a Szentszékhez beadott emlékiratok is egymást követték. 1937-ben elkészült egy terv, mely szerint egy háromtagú bizottság javaslata alapján a vagyon felhasználása felől ismét a Szentszék fog dönteni. A Status képviselői Pacelli bíboroshoz külön memorandumot intéztek és rámutattak arra, hogy a vagyon kizárólagosan római katolikus eredetű, s arra a görög katolikus románoknak nincs is annyi szükségük, mert hiszen azok a földreform idején vagyonuk legnagyobb részét megtartották, sőt a kisajátított részeket a román állam külön vissza is vásárolta. Ezenkívül a római katolikusok az utóbbi évek folyamán amúgy is sok értéket voltak kénytelenek átengedni a román görög katolikusoknak: így a minorita templomot és a monostori templomot. Kérték a Szentszékét, hogy ősi jogaik megvédésében támogassa a romániai magyar katolikusokat.

1938-tól kezdve a Status helyzete részben enyhült. A Szentszék sürgetésére a román kormány négytagú vegyes bizottságot küldött ki a felmerült függő kérdések megvizsgálása céljából. A tárgyalásokon az egyházat Durcovici bukaresti érseki elnök és Gyárfás Elemér képviselte. A hónapokig tartó tárgyalások után a kormány a római egyezmény érvényességét végre elismerte és az elismerést a román hivatalos lap 1940. március 2-i számában közzétette. Ugyanakkor az igazságügy-minisztérium az illetékes telekkönyvi hatóságokat utasította, hogy a volt Status vagyont a telekkönyvben írják át az új szervezet nevére.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kérdéséhez hasonlóan a római katolikus Status kérdése is csak a trianoni békeszerződés aláírása után 20 évvel jutott végleges megoldáshoz.

A trianoni szerződéssel az egykori magyarországi evangélikus egyházból 32 egyházközség került román uralom alá. Ezek az egyházközségek, a Királyhágómelléki Református Egyházmegegyékhez hasonlóan, szintén külön evangélikus egyházi szervezetbe akartak tömörülni. E célból 1920. április 11-én Aradon értekezletet tartottak, melyen elhatározták, hogy önálló egyházkerületet alkotnak. Egyházkerületi felügyelőnek báró Feilitzsch Arthurt, püspökhelyettesnek pedig dr. Kirschknopf Gusztáv kolozsvári ágostai evangélikus lelkészt választották meg. Az egyházkerület székhelye Kolozsvár lett volna és a tervezet szerint 5 egyházmegyéből állott, 1-1 egyházmegyei felügyelővel és esperessel.

Az új alakulat 1921. július 6-án Kolozsváron tartotta meg első kerületi gyűlését, melyen az egyházalkotmányt a magyarországi protestáns egyházi hagyományok alapján megalkotta. Végrehajtó bizottságot választott Feilitzsch-csel és dr. Kirschknopfal az élen. Az Averescu-kormány az evangélikus egyházkerület megalakulását tudomásul vette és a végrehajtó bizottságot elismerte.

Ám a következő évben a román liberálistársi Brătianu-kormány a már kiadott jóváhagyást visszavonta és a kerületi vezetőség választására kitűzött közgyűlést betiltotta. Ugyanekkor az egyházalkotmányt is elutasította és a végrehajtó bizottság tagjai közül a kolozsvári evangélikus egyházhoz tartozó tagokat törölte. A végrehajtó bizottság 1922 közepén újraalakult és még ez év elején jóváhagyásra fel is terjesztette az akkori liberális kormány kultuszminiszteréhez.

Ám a liberális párti kultuszminiszter nem volt hajlandó most sem az új magyar egyházi alakulatot elismerni. 1926-ban az Averescu-párt kultuszminisztere kijelentette, hogy elvben hozzájárul a zsinat presbiteri alapon szervezendő evangélikus szuperintendencia felállításához. De a szuperintendencia kifelé nem lehet közjogi hatóság, hívei felett csak az egyházfői jogok gyakorlására jogosult. A megválasztott szuperintendens, Frint Lajos Aradon 1927-ben hivatalába beiktatást nyert. A kormány az állam iránti hűségesküt elfogadta, de magát a szuperintendenciát közjogilag nem volt hajlandó ezúttal sem elismerni. Végül ennek a magyar egyházi alakulatnak is 1940 elején, március 3-án történt meg a román kormány részéről való hivatalos elismerése.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a román uralom alá jutott magyar egyházak szervezeti kérdésében a román kormányok mindvégig halogató és lényegében rosszakaratú magatartást tanúsítottak és e kérdések megnyugtató megoldására csak a trianoni békeszerződés 20-ik évében került sor.

A magyar egyházak közjogi helyzetét Romániában egészen más alapelvek szerint határozták meg, mint amelyek annak idején a magyarországi román egyházak jogi helyzetének kialakulására vezettek. Mint láttuk, annak idején a román és magyar egyházak helyzete jogilag egyforma alapelveken nyugodtak. A nagyszebeni Kormányzó Tanács 1919-ben a régi magyar törvények érvényét fenntartotta, minthogy a tanács vezetői nagyrészt a gyulafehérvári határozatok szellemét képviselték. E határozatokban pedig kimondták volt, hogy „az állam összes felekezetei számára egyenlő jog és teljes felekezeti önkormányzati szabadság biztosított.” E határozatoknál lényegesen kevesebb jogot biztosított az 1919-i úgynevezett kisebbségi szerződés. A szerződés 9. cikke a vallás szabad gyakorlását, vallási intézmények létesítését, a 11. cikk pedig az erdélyi székely közületeknek vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot biztosított. Ám ezek a biztosítékok csakhamar elhalványodtak a valóságban érvényesülő gyakorlattal szemben. A gyakorlat ugyanis nemsokára élesen megkülönböztette a román és nem román egyházakat, s míg az előbbieket minden lehetséges módon és eszközzel előnyben részesítette, az utóbbiak a legtöbb helyen és legtöbb esetben háttérbe szorultak.

Az 1939-es alkotmány a már kialakult valóságos gyakorlatot öntötte végleges formába. Ez alkotmány 22. szakaszában a következő előírások találhatók: „A lelkiismeret szabadsága korlátlan. Az állam az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk nem ütközik a közrendbe, a jó erkölcsbe és az állam szervezeti törvényeibe. Az ortodox egyház a románok nagy többségének vallása lévén, az ortodox egyház uralkodó egyház a román államban, a görög katolikus egyháznak pedig a többi felekezettel szemben elsőbbsége van [...]. Az állam és a különböző felekezetek viszonyát törvény fogja megállapítani.”¹¹

Az alkotmány e rendelkezései homályos voltuknál fogva nagy aggodalmat keltettek az érdekelt egyházakban. Az ortodoxon kívül egyetlen más egyház tagjai sem voltak megelégedve az így

körvonalazott alkotmányi helyzettel. A kolozsvári görög katolikus jellegű Patria szerint a kormány célja az volt, hogy az alkotmánytörvény eme rendelkezésével az ortodox egyházból valóságos államegyházat csináljon. Annál is inkább, mivel ez az egyház a régi Romániában ténylegesen és mindig is államegyház volt, melyet a mindenkori kormányok saját politikai céljaiknak megfelelően irányítottak és használtak fel. A gyakorlat lassanként bebizonyította, hogy az ortodox egyház uralkodó jellege a szó eredeti értelmében egy teljesen kiváltságos államegyház tényleges érvényesülését jelenti. Az ortodox egyház privilégiumai ennek az egyháznak rendkívüli lehetőségeket biztosítottak. Az egyház szervezéséről szóló törvény előírásai kimondották, hogy a királyi család tagjai az ortodox hitben nevelendők, az egyház papjait pedig az állam fizeti. A kialakult gyakorlat szerint az ortodox egyház ünnepeit állami ünnepeknek is nyilvánították és azokat a többi egyház tagjainak is meg kellett ünnepelniük. Az ortodox egyháznak a görög katolikus egyházzal együtt valamennyi püspöke tagja lett a szenátusnak, míg a többi egyházak főpapjai közül csak egy, s ez is csak azoknál az egyházaknál, melyekben a hívek létszáma a 200 000-et elérte.

Ezeket az elveket érvényesítette az 1928. évi úgynevezett kultusztörvény. A törvény részletesen szabályozta az állam és a különféle egyházak viszonyát. A szabályozás szerint Romániában az egyházaknak 5 csoportja alakult ki: 1. uralkodó egyház (ortodox) 2. kiváltságos egyház (görög katolikus) 3. történelmi egyházak (latin, rutén, görög és örmény szertartású katolikus, református, evangélikus, unitárius, örmény, zsidó stb.) 4. elismert egyház (baptista) 5. el nem ismert egyházak (nazarénusok, adventisták stb.). A kultusztörvény az egyházak között már elnevezés szerint is különbséget tett, mert a két román egyházat „egyháznak”, míg a többieket kultuszoknak nevezte és különböztette meg. A magyar egyházak életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert, mint Makkai Sándor és mások a román képviselőházban megállapították, a törvény rendelkezései valósággal rendőri ellenőrzést írtak elő a nem román egyházak minden megnyilvánulásával szemben. A református egyház említett illusztris vezetőjének 1928. évi püspöki jelentése szerint a kultusztörvény „egész szellemének bizalmatlansága a túlzott ellenőrzési és beavatkozási jogok és alkalmak statuálása, az egyházi gyűlések korlátozása, a külföldi hittestvérek szeretetadományainak megnehezítése, az egyház jogi személyisége elismerésének elégtelen formája, a hívek adakozólevelének limitálása, az egyházi bíróságok ítéleteinek megerősítésének megerősítése, a vallástanítás kizárólagos jogának kétségessé tétele, az egyházi adó kérdésében az egyház tekintélyének befelé való megrendítése, egyes egyházi belügyek külső jóváhagyás alá vetése: ezek jellemzik az új vallásügyi törvényt.”¹²

Az egyházak eme egyenlőtlen közjogi helyzete mindvégig változatlan maradt Nagy-Romániában. A fenti megkülönböztető előírások az új, 1938-ban kiadott román alkotmányban is majdnem szó szerint szerepeltek. Így tehát az egyházak közötti jogegyenlőség Nagy-Románia egész fennállása alatt sem papíron, sem a valóságban nem volt meg. Különösképpen látszik ez az egyházak anyagi kérdéseinek megoldásában.

Az anyagi helyzet

A román uralom alá került magyar egyházak hosszú történelmi fejlődésük alatt különféle adományokból tekintélyes értékű birtokokat szereztek. E birtokok a sokáig államegyház szerepét játszó római katolikus egyházban az egyház központi intézményeinek, püspökségnek, a Statusnak és általában az egyházegyetemek tulajdonában voltak. Azonban mind a birtokoknak, mind az egyes egyházközségek apróbb birtokainak jövedelme elsősorban közművelődési és jótékonyági kiadások fedezésére szolgált. A protestáns egyházak birtokai legnagyobb részt egyházközségi birtokok voltak, azaz nem központi célt, hanem az egyes egyházközségek egyházi- és iskolai céljait szolgálták.

Mint láttuk, a román egyházak is rendelkeztek ilyen birtokkal, amelyeknek jövedelmei szintén egyházi- és közművelődési célokra szolgáltak. 1916-ban a román görög katolikus egyháznak több mint 200 000 katasztrális hold birtoka volt.

A gazdasági fejezetben részletezett földbirtokreform a magyar egyházak birtokainak egy részét elvette ezektől az egyházaktól és azt túlnyomórészt a román egyháznak adta. Ennek következtében a magyar egyházak anyagi helyzete alapjaiban rendült meg, míg ezzel szemben a román egyházak anyagilag felette kedvező helyzetbe jutottak. Az Erdélyi Magyar Évkönyvben közölt összesítő kimutatás szerint a katolikus és protestáns egyházaknak az agrárreform előtt összesen 371 765 katasztrális hold birtokuk volt. Ennek 84,5%-át a román földreform során elveszítették, azaz a 371 756 katasztrális holdból kisajátítottak 314 331 katasztrális holdat.¹³ Az Észak-Erdélyre vonatkozólag végrehajtott adatgyűjtés eredménye szerint Észak-Erdély területén a nem román egyházaktól összesen 136 140 katasztrális holdat sajátítottak ki, míg a román egyházaktól mindössze 5582 katasztrális holdat. Eszerint tehát a nem román egyházak a veszteségben 96%-al, a román egyházak pedig 4%-al szerepelnek.¹⁴ Nincs okunk arra, hogy a földreform dél-erdélyi vonatkozásait az észak-erdélyitől eltérő jellegűnek gondoljuk, mert hiszen ott is azonos volt a célkitűzés. Az egyes egyházközségek sérelmi adatainak sokaságából megállapíthatjuk, hogy a földreformmal e reform tervezői a magyar egyházak vagyonát 90%-ban elvették és a kisajátított birtokok legnagyobb részét román egyházközségeknek juttatták.

A részletes adatok sajátos fényt vetnek az egyes kisajátító bizottságok eljárásának azonos voltára. Az Erdélyben végrehajtott földreformtörvény 6. cikkének 4. pontja szerint minden egyházközség megművelhető földje 40 holdig mentes volt a kisajátítás alól.

Amelyik egyházközségnek iskolája volt, annak az előbbi 40 holdon felül a törvény még 16 holdat, a 300 lelken felüli gyülekezeteknél külön 10 holdat, összesen tehát 66 holdat mentesített a kisajátítás alól. A rendelkezéssel maga a román törvényhozó állapította meg, mekkora az a minimális birtokmennyiség, mellyel az egyházközségnek rendelkeznie kell egyházi és iskolai kiadásainak fedezésére. A törvény más rendelkezése és végrehajtási utasítása arról is intézkedett, hogy ahol az egyházközségeknek a fenti birtok mennyisége nem lenne meg, ott a kisajátított földekből egészítsék ki a törvényben előírt mennyiségig.

A törvény végrehajtásánál azonban különös dolgok történtek. Kiderült, hogy e törvény fent ismertetett előírásai kedvező vonatkozásukban csak a román egyházakra érvényesek, a magyar egyházakra pedig nem. Az 1924-ben Romániában járt amerikai misszió 43 esetet ismertet, melyekben e törvényes rendelkezést a magyar egyházakkal szemben nem tartották be, a román egyházakkal szemben azonban igen. Kisküküllő-Széplak községben az unitárius egyházközségnek 23 hold földjéből is kisajátítás történt, Magyarsáron az unitárius egyház és iskola 53 hold földjéből 19 holdat elvettek, s a román egyháznak adták, Csehétfalván az unitárius egyház és iskola 52 hold földjéből 22 holdat vettek el. Tarcsafalván 150 holdból 128-at, Tordátfalván 66-ból 37-et, Nagyajtán 65-ből 30-at, Alsórákoson 170 holdból 32-öt a mindössze 100 lelket számoló román egyháznak adtak. Az alsórákosi unitárius egyház, melynek csupán 6 holdja van, semmit sem kapott, még a népesebb református egyház sem, ellenben a megmaradt 138 hold földet 4 hold kivételével mind románoknak adták. Bölön unitárius egyházközségben 46 hold földből 15-öt elvettek, s a szomszéd román község lakosainak adták. A brassói unitárius egyház telkét román kultúrház céljára elvették. Datk Nagyküküllő megyei községben az unitárius egyház 13 holdjából 2 holdat románok részére házhelynek, 3 holdat pedig a román egyház számára vettek el, noha a román egyház már 50 holdnyi teljes kvóta birtokában volt. Harangláb Kisküküllő megyei községben a református egyháznak csak 12 hold földje volt, az

unitárius egyháznak 39. Mindkét egyházközség hiába kérte a törvényes mennyiség számukra való kiutalását, ezzel szemben a románok nagy földmennyiségben részesültek. Szőkefalva Kisküküllő megyei község unitárius egyháza 14 hold földje mellé a törvényes mennyiséget kérte. Kérésére semmit sem kapott, a román egyháznak ellenben 42 holdat utaltak ki. Székelyderzs Udvarhely megyei község unitárius egyházának 76 holdjából 36-ot elvettek. Homoródalmás 230 holdjából csak 37-et hagytak meg. Dicsőszentmárton unitárius egyházközségnek csak 12 hold földje volt. A szomszédos község földjéből hiába kérte a törvényes mennyiség kiutalását, mert kérésére semmiféle választ nem kapott. Ellenben ugyanezen község kisajátított földjének birtokaiból a dicsőszentmártoni románok 182 holdat kaptak. Fogarason a két lelkész és iskolát tartó református egyháznak 32 hold kivételével egész földbirtokát kisajátították. Cornești Szolnok–Doboka megyei község unitárius egyházának 42 hold földjéből 4 holdat elvettek és a román egyháznak adták anélkül, hogy az elvett birtokért bármit is fizettek volna. Nyáradandrásfalva Maros–Torda megyei község református egyházának földjét 3/4 részben kisajátították és a kisajátított mennyiséget a román egyháznak adták. A román egyház ekkor saját földjét szabadkézből nyilvánosan eladta és a református egyháztól kisajátított földet elfoglalta. Mezőmadaras községben a református iskola 320 hold földjéből csak 26 holdat hagytak meg, miáltal az egyház iskolafenntartó lehetőségeit semmivé tették. Lisznyó községben az unitárius egyház 32 hold földjéből 10 holdat elvettek és a román egyháznak adták. A román egyház a szomszéd község határából még 10 holdat kapott. Ugyanebben a községben a református egyház 248 hold erdejéből 218-at elvettek és ezt a görög katolikus és görögkeleti román egyházak között szétosztották. Brassóban a református egyháznak összesen 2 hold földjét is elvették, s az egyház csak hosszú pereskedés után tudta visszaszerezni. Dicsőszentmártonban a római katolikus egyházközségnek mindössze 21 hold földje volt, folyamodott a törvény szerinti mennyiség kiutalásáért, de folyamodására választ sem kapott. Ugyanakkor az újonnan alapított román egyház 56 hold birtokot kapott, s egyes román emberek is nagyobb mennyiségű földhöz jutottak. Felsőrákoson az unitárius egyházközségtől egész tölgyes erdőbirtokát elvettek. Csicsó Mihályfalva, Brád, Nyárádszentandrás, Magyarbaksa, Szér, Sajóudvarhely, Kajántó, Galgó, Marosszentimre községekben nemcsak földbirtokokat, de az agrártörvény rendelkezéseivel ellentétben református egyházközségek tulajdonát képező épületeket is kisajátítottak. Ribice, Diós, Fehérvíz, Esküllő, Marosszentimre egyházközségek minden földbirtokát kisajátították. Klopódiá, Bunyaszekszárd, Bunyaszentilona, Karánsebes, Csávós, Nagylak, Nagykakucs, Szilágyfőkeresztúr, Sárközújlak, Nagytarna, Bocskó, Csomaköz, Érdengeleg, Krasznaszentmiklós, Kisnyégerfalva kis egyházközségek hasonlóképpen minden földbirtokukat elvesztették. Réty, Márkosfalva és Szilágysomlyó községek református egyházközségeitől elvett földeket román görögkeleti egyházközségek alapítására fordították. Magyarbaksa református egyházközség tulajdonát képező földet és iskolaépületet elvették és a román egyháznak adták. Széplak Bihar megyei község református egyháza templomának tornyából az ottani román hivatalnokok a harangot levették és elajándékozták. A református egyház törvényes földbirtokmennyiségét hiába kérelmezte. Ezzel szemben a községben még meg sem alapított román ortodox egyház számára 50 hold földet adtak. Ugyanitt a kántornak törvényesen járó földtulajdon a református egyháztól teljes egészében elvették és azt a nem létező román egyháznak adományozták, noha a községben ilyen román egyházközség megalakítását a kisajátításig még csak meg sem kísérelték. A kisajátított földet bérbe adták, de a református egyháznak sem a földtulajdon árát nem fizették meg, sem a bérjövödelemből nem juttattak. Lisznyó községben a református egyháznak 32 hold földje volt. Kérte a törvényben előírt kvóta megadását. Ehelyett 32 hold földjéből 10-et kisajátítottak, s azt a helybeli román egyháznak adták. Szilágynagyfalu

1800 hívővel rendelkező egyházközsége 22 hold földjének a törvényes mennyiségig való kiegészítését kérte. Kérésére nem is válaszoltak. Ellenben az ott még nem létező román egyház a szomszéd községben 140 hold földet kapott. A marosi református egyházmegyében Cserfalva kapott 18 holdat, de másfél év múlva ezt a 18 holdat is visszavették. Ugyanebben az egyházmegyében a román egyházak minden egyes községben hozzájutottak a törvényesen megszabott mennyiséghez, még akkor is, ha ilyen egyházközség azokban a helyiségekben nem volt. Zágon Háromszék megyei község református egyházának egyházi árvaháza fenntartására szolgáló alapítványi birtokát kisajátították. Az agrárfelebbviteli bizottság hajlandó volt arra, hogy 30 holdat az árvaház fenntartására meghagy, de a vármegyei agrárbizottság főnöke ezt a 30 hold földet is románoknak adta bérbé. Így az árvaház fenntartása lehetetlenné vált. Ugyanitt a református egyházközség kántorának földjét elvették, s azt a még meg sem alakult román egyháznak adták. A község képviselőtestülete a román egyház templomának esetleges felépítésére külön telket ajánlott fel, de azt a románok nem fogadták el, hanem a kántor földjéhez ragaszkodtak. Csókfalva Maros–Torda megyei unitárius egyházközségnek csak 24 hold földje volt. Kérte a törvényes mennyiségig való kiegészítést, de kérésére választ nem kapott. Ugyanekkor a közeli Búzaháza községben az ottani románok a kisajátított birtokokból sok földet kaptak, s a szőkefalvi román egyház 47 holdas földjuttatásban részesült.¹⁵

Az amerikai bizottság jelentésében szereplő fenti panaszokra a román kormány részben kitérő választ adott, részben egyszerűen tagadta a mindenki által ismert tényeket, egyes panaszokra pedig egyáltalán nem válaszolt. A bizottság látta az igazságot és kiadványában megállapította, hogy „a kisebbségi felekezetek és a román kormányzat közötti nagy vitában a világ protestáns egyházainak még teljesítendő kötelezettségeik vannak mindaddig, amíg a román kormányzat politikáját az igazságnak megfelelően megváltoztatja, mert területeinek megkétszereződése Románia politikai és nemzetközi felelősségét is megkétszerezte.”¹⁶ A bizottság véleménye szerint tehát a román kormány valóban igazságtalanul járt el a kisebbségi egyházközségek vagyonának kisajátítása és a román egyházak iránti magatartása kérdésében.

Az amerikai bizottság azonban csak a protestáns egyházközségek eseteit sorolta fel. A katolikusoknál hasonló sérelmek történtek. Az erdélyi római katolikus egyházmegye egyházközségeinek összesen 4179 hold ingatlanjuk volt a földreformtörvény előtt. A törvény által előírt mennyiségig még 12 595 holdat kellett volna kapniuk. Ezzel szemben mindössze 3 egyházközség kapott összesen 21 holdat, viszont sok egyházközségnek még a törvény által mentesített birtokmennyiségéből is tekintélyes részt kisajátítottak. Baróton 98 holdból 47-et, Kézdivásárhelyen 96-ból 76-ot, Bözödújfaluban 78-ból 45-öt sajátítottak ki. A római katolikus egyházközségek a Székelyföldön mind kevesebb földbirtokkal rendelkeztek, mint amennyire a törvény értelmében joguk volt. Az egyedüli egyházközség, amelynek megvolt a törvényes birtokmennyisége, Ozsdola volt.¹⁷

Az említett eseteken kívül a református és unitárius egyháznak sok más egyházközsége veszítette el a földreformtörvény előírásaival ellentétben egyházi- és iskolai birtokát. Így Orbaiteleken 22 holdból 6-ot, Illyefalván 52-ből 35-öt, Kőkösön 47-ből 18-at, Sepsiszentkirályon 145-ből 115-öt, Bögzön 42-ből 4-et, Patakfalván 60 holdból 20-at sajátítottak ki.

Amíg a magyar egyházközségek a fenti eljárás következtében anyagilag súlyos hátrányokat szenvedtek, a román egyházközségek mindenütt nagy értékű birtokokhoz jutottak. Legfeltűnőbb volt az eljárás a Székelyföldön. Itt az összefüggő egységben lakó, túlnyomóan magyar falvakban a románok csak elvétele fordultak elő. Itt a román földreform végrehajtói azon igyekeztek, hogy megvessék a jövőben ide telepítendő románok számára az egyház anyagi alapjait. A zsögödi görög katolikus románok 22 lélekre 10 holdat kaptak. Csikverebes községben, ahol egyetlen görög katolikus sem volt, az egyház céljaira 9 holdat tartottak fenn. Nagytusnád

5 holdat, Pálfalva 1-et, Csíkkászonjakabfalva 30-at kapott az ottani szórvány románok számára. Márkosfalván a nemlétező román egyház 10 holdat, Uzonban 5 román 10 holdat, Szentiván-laborfalván 30 román szintén 10 holdat kapott. Hasonló eljárással vetették meg a román görögkeleti egyházak anyagi alapjait is. Így a rétyi református egyházközségtől elvett 34 holdat a görögkeleti egyháznak adták, holott Rétyen a kisajátításkor egyetlen görögkeleti sem élt. A lisznyói református egyház 70 holdnyi erdeje és 10 holdnyi szántója ugyancsak a lisznyói görög katolikus egyházé lett. A magyar egyházközségek kisajátított birtokai a legtöbbször ilyen célokra szolgáltak.

A földreformtörvény során itt-ott román egyházak birtokaiból is történtek kisajátítások. Ezek közül legérdekesebb volt a balázsfalvi görög katolikus érsekség intézményeinek birtokából eszközölt kisajátítás esete. A földreform alkalmával a birtokokból 1 600 holdat sajátítottak ki. Ám 1936. április 9-én a hivatalos lapban törvény jelent meg, mely a román földművelésügyi minisztériumot felhatalmazta a balázsfalvi érsekség 1600 holdnyi kisajátított birtokainak visszaadására. Ezzel a törvényes rendelkezéssel a görög katolikus egyház tehát visszakapta a földreform során elvesztett birtokait.¹⁸ Felesleges mondani, hogy a magyar egyházak hasonló elbánásban nem részesültek.

Ugyanez év július 9-i 157. számú hivatalos lapban megjelent egy törvény, mely a román egyházakat kártalanította az adósságrendező (úgynevezett konverziós) törvény következtében elszenvedett veszteségeikért. A magyar egyházak hasonló veszteségeiről semmiféle törvény nem intézkedett.

1938-ban egy másik rendelet törvény a román szerzetesrendek monostorainak 18 000 hektár erdőt és 600 hektár szántóföldet osztott ki. A magyar egyházak javára természetesen hasonló intézkedés nem történt.

1938-ban egy másik rendelet törvény a külföldi eredetű, magyar jellegű szerzetesrendek vagyonát a bukaresti román ortodox pátriárka kezébe adta. Ugyanez év április 2-i 77. számú hivatalos lapban megjelent bukovinai vallásalap rendezéséről szóló törvény a bukovinai egyház vallásalapját különálló jogi személyiségekkel ruházta fel, hivatalnokait pedig közhivatalnokoknak minősítette.

Az 1939. június 5-i 127. számú hivatalos lapban megjelent rendelet törvény a román ortodox egyház kanonokjainak, az ortodox és görög katolikus egyházak kántorainak számára a többi egyházak alkalmazottainál előnyösebb nyugdíjazási korhatárt állapított meg.¹⁹

Mindezek az intézkedések kétséget kizáró módon bizonyítják, hogy a román államvezetés mindvégig a román nemzeti egyházak anyagi erőinek fokozására és a magyar egyházak leszegényesítésére törekedett. Ez a törekvés ugyanilyen világosan megnyilvánult az egyházak lelkeszeinek juttatott fizetésekiegészítő államsegély nagyságának megállapításában is.

Mint láttuk, annak idején a magyar kormány a papok fizetésekiegészítő államsegélyét 1898-tól fogva minden nemzetiségi megkülönböztetés nélkül valamennyi egyház papjainak azonos normák szerint folyósította. Miron Cristea, a későbbi román ortodox pátriárka a magyar kultuszminisztériumban végzett munkálataival még ott is biztosította az államsegélyt, ahol – túlnyomóan görög katolikus többségű helységekből – a román ortodox hívek elenyészően csekély számban éltek. A kongrua kiutalásaival és igazságos elosztásával kapcsolatban a magyar uralom alatt a román egyházi fórumok nem is panaszkodtak.

A román állam 1920-tól kezdve indította meg a kongrua folyósítását. Mintegy 10 éven keresztül nem volt különösebb sérelem, mert a kongrua nagyságát a törvényes előírásoknak megfelelően, nemzetiségi megkülönböztetés nélkül állapították meg és folyósították.

Megváltozott azonban a helyzet 1930 után.

1931-ben Costăchescu nemzeti parasztpárti miniszter felvetette az államsegélynek a lélekszám arányban való megállapítása kérdését. Ez ellentétben volt a kultusztörvény 31. szakaszának rendelkezésével, melyhez az államsegély megállapításánál a lélekszám mellett előírta az egyházak anyagi helyzetének és tényleges szükségleteinek figyelembevételét is. A kultuszminisztérium csak azon egyházközösségek híveit tartotta számon, amelyeknek lelkészei államsegélyt élveztek. Márpedig a 400, illetve 200 lélekszámon aluli gyülekezetek lelkészei nem kaptak államsegélyt.

1932-ben az így kiszámított lélekszám aránya szerint állapították meg az államsegélyt, aminek súlyos következményei lettek. Az új eljárás szerint az unitárius lelkészek 750-1250 lejig, a reformátusok 1150-1700-ig, a luteránusok és római katolikusok 2050-3000-ig, a görög katolikusok 2150-3150-ig, a görögkeletiek pedig 2150-3400 lejig terjedő összeget kaptak fizetékieskiegészítés címén. Így a színmagyar unitárius és református egyházak lelkészei kb. felét kapták annak az összegnek, amit az ugyanolyan vagy még kisebb tudományos képzettséggel rendelkező román görög katolikus és görögkeleti papok kongrua címen felvettek. 1931 után a magyar egyházak államsegélyei évről évre csökkentek. 2 év alatt, 1931-től 1933-ig az egymás után következő csökkentések a reformátusoknál összesen 14 815 390 lejt, az unitáriusoknál pedig 2 354 350 lejt tettek ki. Ugyanakkor a görög katolikus románok államsegélye 23 311 560 lejjel emelkedett. A román kormány a lélekszám arányában alkalmazott emez eljárással a római katolikusoknak 4 606 209, a reformátusoknak 23 926 679, az unitáriusoknak pedig 5 913 549 lejjel kevesebb államsegélyt adott.²⁰

Az egyházak képviselői mindent megtettek ez igazságtalan helyzet javítása érdekében. Hiszen egyes esetekben valósággal tragikomikus helyzet alakult ki. Erdélyben mindenki tudta, hogy főként a családos református és unitárius lelkészek az ortodox lelkészek államsegélyének általában csak 1/3-át kapják. Az is köztudomású volt, hogy az unitárius püspök egyik esztendőben kevesebb államsegélyt kapott, mint a román képviselőházi ajtónálló. 1935-ben némiképp javulás mutatkozott. Lapedatu román kultuszminiszter a különböző felekezetek lelkészeinek kongruája részbeni egyenlősítése érdekében 1935 elején 30 millió lejt utalt ki. Ezzel a református lelkészek és az unitáriusok is részben jóvátételt kaptak. Ámde ugyanakkor más intézkedésekkel a kongrua végösszegét mégis csökkentették. Az erdélyi református egyházkerület 1935-ben tartott közgyűlésére készült közigazgatási jelentésben erre vonatkozólag a következőket olvashatjuk: „Lelkészeink kongruája bár globális összegében valamivel emelkedett, ma sem éri el a létminimumot, sőt, több helyen, különösen városi helyeken néhány 100 lejre csökkentetett. A többségi egyházak kongruájával való egyesítés minden küzdelmünk, erőfeszítésünk ellenére sem sikerült [...]. A kongrua-csökkentéssel párhuzamosan sújtja egyházterületünket a vallásügyi miniszter úrnak az az intézkedése, hogy az elhalálozás, nyugalomba vonulás vagy lemondás folytán megüresedő rendes lelkészi helyek kongruája a folyó költségvetési évre beszünttetetik, illetve az ilyen helyre választott új lelkész akkor élvez kongruát, ha más kongruás helyről magával hozza, viszont ez esetben a másik egyház marad kongrua nélkül. Újjonnan végzett segédlelkészek 1935. április 1. óta kongruás helyre nem voltak kinevezhetők. Az ilyen irányban tett felterjesztések, személyes intervenciók mai napig eredménytelenek maradtak. Ha e rendelkezés tovább is fenntartatik, néhány év alatt számolnunk kell azzal, hogy a kongrua lelkészeinktől elvételük.”²¹

A helyzet azonban nem javult. Két év múlva az egyik református egyházi folyóirat kimutatta, hogy sok református lelkész olyan mélységben anyagi nyomorúságba jutott, amilyen azelőtt szinte elképzelhetetlen volt. Egyik-másik lelkésznek nem volt egynél több inge, ahol pedig gyermekek voltak, ott a nyomorúság még nagyobb méreteket öltött. Így folyt ez egészen

1940-ig. Ekkor felvettek 12 és fél millió lejt a protestáns lelkészek államsegélyének emelésére. A pótlás csak éppen arra volt elég, hogy a protestáns lelkészek államsegélyét a római katolikus lelkészi kar államsegélyének színvonalára emelje.

A lelkészeken kívül az egyházak központi intézményei kaptak román államsegélyt. A román állam fizette a teológiai tanárokat és az egyházak központi vezetőit. Mint láttuk, a nagyváradi református egyházkerület, az aradi evangélikus szuperintendencia hivatalos elismerésének késlekedése miatt ez új egyházi alakulatok központi vezetői az államsegélyhez 1940 előtt nem jutottak hozzá. Ellenben az unitárius püspökség és teológia, az Erdélyi Református Püspökség Igazgató Tanácsa és az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Teológiájának tanárait és személyzetét az államsegélyből tartották fenn. A papi fizetést kiegészítő államsegély azonban súlyos fegyvert jelentett a román állam kezében. Az államsegély megvonása a román gyakorlatban ugyanis nem a törvény szerint meghatározott pontos feltételek között történt, hanem teljesen önkényes módon. Elég volt az, ha a lelkész iskolaügyekben, vagy az áttérésre vonatkozó szabályok ismertetésében híveinek tanácsot adott: a helyi román közegek e tevékenységéről szóló jelentése alapján a miniszter minden előzetes vizsgálat nélkül megvonta az államsegélyt. Különösen 1934 után volt nagyon sok ilyen eset. Az egyházak közgyűléseire készített hivatalos beszámolókból az esetek sokaságát olvashatjuk erre vonatkozólag. Az Erdélyi Református Egyházkerület 1935-ik közgyűlésére készült igazgatótanácsai jelentés többek között ismerteti néhány lelkész fizetésekiegészítő államsegélyének megvonását. „Három lelkészünket szomorú meglepetés érte – olvashatjuk erre vonatkozólag –, Barabás Gábor zágoni lelkész kongruáját a vallásügyi miniszter úr 89997/11188-35. számú rendeletével 1935. június 1-i hatállyal megvonta, mert szándékos és ellenséges módon nem vett részt a folyó évi május 10-i ünnepségen.” Barta Lajos lelkész kongruáját azért vonta meg, mert a vallásügyi miniszter indoklása szerint „széleskörű irredenta propagandát fejtett ki”. Szilágyi Károly nagysomkúti lelkész kongruája szintén elveszett, mert, mint a miniszter 114507/14940. számú rendeletében kijelentette, a lelkész „az állam érdekei ellen működik”. „Igazgató Tanácsunk nevezett lelkészeknek igazoló jelentéseit felterjesztette a vallásügyi miniszter úrhoz, a vádak alaptalansága a minisztérium és egyházkerületünk kiküldöttjéből álló bizottság előtt is megállapított; reméljük, nevezett atyánkfiai, ha késedelmesen is, de jogos kongruájuk élvezetében léphetnek.”²²

A fenti sorokból megállapíthatóan a román kultuszminisztérium eljárása az volt, hogy a kongruát a neki nem tetsző működéssel megvádolt lelkészekről minden előzetes vizsgálat nélkül, rendeleti úton, azonnali hatállyal megvonta. A lelkészek ellen emelt irredenta vádak egyetlen egy esetben sem igazolódtak be, mivel azok legtöbbször félreértésből, indokolatlan gyanakvásból származtak. Ez az eljárás merőben különbözött attól, amely annakidején a magyar állam részéről a román papok államsegélyének ügyében érvényesült. Mint a román adatokból láttuk, a magyar kultuszminisztérium a kongruát csak utólag jogerős bírói ítélet, vagy lefolytatott vizsgálat eredménye után vonta meg. A két eljárás közti különbség következményeit könnyű elképzelni.

1935-től Nagy-Románia bukásáig, 1940-ig, az államsegély-elvonás esetei a magyar egyházak belső történetének leggyakoribb jelenségei közé tartoztak. 1936-ban, de különösen 1937-ben a magyar lelkészek százaitól vonták meg a kongruát mindenféle ürügyek alatt. Az 1937-es, az 1939-es református és unitárius önkormányzati testületek jelentései telve vannak az erre vonatkozó konkrét panaszokkal.

A vallásszabadság sérelmei

Noha mind a gyulafehérvári határozatok, mind az 1919. december 9-i kisebbségi szerződés és a román alkotmánytörvények, valamint a kultusztörvény egyöntetűen biztosították a lelkiismereti és vallásszabadságot, a magyar egyházak életében rengeteg küzdelmet okoztak a különféle román hatóságok eljárásai, melyekkel lábbal tiporták a vallásszabadságot. Az első időkben még érthető volt, ha a román hatóságok gyanakvásukban és a friss győzelem felett érzett korlátlan örömeikben nem törődtek a vallásszabadságra vonatkozó előírásokkal. Ennek megfelelően a magyar papok elfogatása, megkínzása, bebörtönzése, kiutasítása napirenden volt. A külföldi angol és amerikai protestáns missziók tagjai elszörnyedve állapították meg, micsoda bizonytalanságban folyik a magyar egyházak élete. A bizottság jelentése szerint „a román kormány a protestáns egyházakat a magyar nemzeti élet centrumainak tekinti, s ennek folytán a román hatóságok gondosan figyelik őket, lehetőleg akadályozzák működésüket. Amit láttunk, az elég volt, hogy meggyőzzön minket arról, hogy az intézmények gyöngítését azért tartják szükségesnek, hogy minél gyorsabban elrománosíthassák a magyar népet, ami úgy látszik kitűzött céljuk.”²³

Valóban, a papság üldözése néhol óriási méreteket öltött. Nagyon sokszor csak egyszerűen a legkisebb gyanúra bebörtönözték a magyar papokat, majd minden vizsgálat és kihallgatás nélkül szabadon bocsátották. A homoródszentmártoni és homoródszentpáli papokkal ilyen módon jártak el. 1919-ben Abrudbányán a református és unitárius papot letartóztatták, mert nem húzták meg a harangot a román katonaság Budapestre való bevonulásának ünneplésére. Bartók csegezi unitárius papot letartóztatták, mert a román csendőrnök nem köszönt. Orbán és Kiss unitárius lelkészeket Fogarason 4 hónapig internálták, mert felekezeti iskolát akartak szervezni községükben. Nyomaton Pető Kálmán unitárius papot Marosvásárhelyre kísérték, s 4 napon át a halottas kamrába zárva tartották, onnan később Kolozsvárra vitték, útközben kirabolták. Négy hét múlva egyik lelkészársza segítségével – aki a hatóságokat megvesztegette – elérte, hogy megindították ügyében a vizsgálatot. Mialatt ő fogságban volt, feleségének otthon a csendőrök azt ígérték, hogy ha fizetnek, akkor férjét kiszabadítják. Ilyenformán kizsaroltak 1600 lejt. Később szabadon bocsátották, de hazatérése után két héttel ismét letartóztatták és azután hosszabb ideig rendőri felügyelet alatt tartották.

Az Erdélyi Református Egyházkerületnek 1921-ig 28 lelkészét tartóztatták le, akik közül csak egyet ítélte a bíróság 1 hónapnyi elzárásra, a többiek azonban ártatlanul szenvedték el éveket tartó bebörtönzéseiket. Az unitárius egyház referensét, dr. Költő Gábort 1921. február 21-én letartóztatták és 6 hónapig tartották börtönben. Midőn ügye bíróság elé került, a bíróság teljesen ártatlannak találta és szabadlábra helyezte. Gálffy Lőrinc unitárius teológiai tanárt a román állambizottsági szervek Hankinson lelkésztől kapott ártatlan tartalmú levele miatt letartóztatták és 6 hétig fogságban tartották. A fogság alatt több ízben kegyetlenül elverték. Dr. Borbély Ferenc székelykeresztúri unitárius tanárt tanítványainak egyik írásbeli dolgozata miatt elfogták és majdnem egy évig tartó internálással büntették. Dr. Hirschler József kolozsvári apátplébánost, P. Trefán Leonárd ferencesrendi tartományfőnököt a kolozsvári Fellegvárban minden ok nélkül hetekig fogságban tartották. Soproni János gyulafehérvári paptanárt a tövisi állomás román katonai őrsége elfogta és testileg rettenetesen súlyos bántalmazásokban részesítette. Ezért sem ő, sem felettes egyházi hatósága semmiféle elégtételt nem kapott. Gyulafehérváron a római katolikus magyar kanonokokat sétálás közben román detektívek kísérték, behatoltak az egyház kertjébe és ott a kanonokokat igazoltatásra szólították fel. Mikor ezért a nagyprépost tiltakozott, a rendőrségre idézték.²⁴

Az 1924 nyarán Romániában járó amerikai bizottság ismét súlyos panaszokat örökített meg angol nyelvű jelentésében. Jelentése szerint Volloncs Miklós maksai református lelkipásztort 1921. február 8-án a műkedvelő színelőadásra készülő magyar fiatalság köréből elhurcolták és a csendőrlaktanyán olyan „embertelenül megkínózták, hogy orrán és száján ömlött a vér. A csendőröket semmiféle büntetés nem érte.” Medgyaszay Mihály felsőcsernátoni református lelkészt 3 éven keresztül a legszörnyűbb módon üldözték és zaklatták. Megtiltották neki, hogy bibliaegyesületi összejöveteleket és vallásos estélyeket rendőri közegek jelenléte nélkül tartson. Nem volt szabad a templomban sem prédikálnia másképp, mint egy hivatalosan kiküldött román rendőrközeg jelenlétében. Midőn kérte a rendelkezés írásba foglalását, azt megtagadták. 1923. december 23-án a községházára hurcolták, s ott a csendőr és román szolgabíró olyan kegyetlenül összeverte, hogy teste több helyen hatalmasan megdagadt. Öt nap múlva a verést megismételték. E második inzultálás olyan súlyos volt, hogy Medgyaszay csak 4 nap múlva tudott fölkelni, hogy orvoshoz menjen és az okozott sérülésekről láttelepet vétesse föl. A román csendőrök azonban olyan szigorúan őrizték, hogy az esetről csak jóval később tehetett jelentést. Medgyaszay hívei felháborodva, prefektusuktól kérték a szolgabíró megbüntetését. Erre azonban a prefektus csak azzal a feltétellel volt hajlandó, ha az egyházközség Medgyaszayt elbocsátja. A nép ezt visszautasította, mire a prefektus a presbitereket lemondásra kényszerítette. Ugyanakkor a prefektus két csendőrt szállásolt Medgyaszay lakásába, hogy őt saját költségén őrizet és megfigyelés alatt tartsák. Nemsokára ezek után Medgyaszayt elfogták, börtönbe vetették és újból megkínózták, majd szabadon bocsátották, de nem hagytak neki békét. Mivel az ellene emelt vádak tarthatatlansága bebizonyosodott, a hatóságok kénytelenek voltak őt szabadon bocsátani, de további működését Csernátonban lehetetlenné tették. A végén kiutasították Romániából. Medgyaszay Budapesten telepedett le, ahol a kínzások folytán megnyomorodott kezével próbálta nagy nehezen életét fenntartani.²⁵

A papság üldözése és személyi bántalmazása a későbbi években ritkább lett és lassanként már csak kivételképpen fordult elő. Annál állandóbb volt a lelkiismereti szabadság folytonos megsértése.

A 19. században végleg meghonosodott lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása minden modern jogállam egyik legfontosabb ismertető jele. Mint láttuk, a magyar uralom alatt élő románok a kiegyezés korában nem is panaszkodtak e szabadság velük szemben való megsértéséről. Sajnos, a román uralom alá került magyarságnak Nagy-Románia egész fennállása óta állandóan panasolnia kellett szabadsága súlyos megsértéseit. Eleinte főleg az iskolákban fordult elő a lelkiismereti szabadság megsértése. A román iskolai hatóságok nagyon sok helyen különös előszeretettel kényszerítették a magyar keresztyén gyermekeket arra, hogy a görögkeleti misén, vagy görög katolikus istentiszteleten vegyenek részt. Lisznyón a román államiskola tanítója kényszerítette a református gyermekeket a görögkeleti misén való megjelenésre. Bősházán 1925. január 24-én ugyanez történt az ottani református gyermekekkel.²⁶ 1926-ban, 1927-ben fordultak elő hasonló esetek. Az 1927-ben Romániában járó amerikai bizottság ismét megállapította a lelkiismereti szabadság eme sérelmeinek valóságát. A kormány – olvassuk jelentésében – megszigorította az egyházak autonómiáját [...]. Szigorú felügyeletet gyakorolt istentiszteletük felett. A bizottság egyik tagja feltűzött szuronyos zsandárt látott egy magyar templomban. A másvallású kisebbségi gyerekeket ortodox istentiszteletre küldik, s a nyugati egyházak tagjait arra kényszerítik, hogy ortodox templomok építési költségeihez járuljanak hozzá. Ingatlanaikat kisajátították, sőt egypár templomukat is elfoglalták. A bizottság az eseteket ismeretve arra a konklúzióra jut, hogy Romániában „a kisebbségek erőszakos elrománosítása, évszáza-

dos iskoláik és egyházaik tönkretétele tény, s ha a román állam tovább halad ezen az úton, azoknak a bizalmát is el fogja veszteni, akik eddig barátai voltak.”²⁷

A bizottság eme figyelmeztetése hiábavaló volt, a román hatóságok tovább folytatták erőszakos tevékenységüket. Az egyházak jelentéseiben továbbra is rengeteg eset bizonyítja a lelkiismereti szabadság súlyos megsértéseit. Különösen 1933 után szaporodtak el ezek az esetek, éspedig elsősorban a tiszta magyar lakosságú Székelyföldön. A székelyföldi egyház-üldözések sajtósági okai és következményei miatt szükséges a román hatóságok e tevékenységének alaposabb ismertetése.

A román kormány és román hatóságok 1930 után pontosan kidolgozott alapelvek szerint hozzáfogtak a székelyföldi magyarság elrománosításához. Egyes román tudósok kezdték hangoztatni, hogy a székelyek között sok román eredetű van. Eleinte csak pár 10 000-re tették az elszékelyesedett románok számát. Ám nemsokára számukat szaporítani kezdték, s pár év alatt már oda jutottak, hogy az egész székelységet román eredetűnek minősítették. Ez az elmélet szolgált arra, hogy a Székelyföldön minden eszközzel megindítsák az elrománosítás munkáját.

A legnagyobb román közművelődési egyesület, az Astra 1930-ban Nagyszebenben egy közművelődési nagygyűlést rendezett. Ezen a nagygyűlésen határozták el a székelyföldi románosító munka programját. Bogdan Duica kolozsvári román egyetemi tanár kifejtette, hogy „Erdélyben ma erőteljesebb nemzeti politikát kell csinálni, mint akár 10 évvel is ezelőtt. Most nemcsak védekeznünk, hanem hódítanunk is kell [...]. Kötelességünk nemzeti nyelvünket, műveltségünket és szellemünket az ország legtávolabbi határáig is elvinni.”²⁸ Ehhez hasonló más nyilatkozatokból is nyilvánvaló volt, hogy a székelyföldi magyarságra súlyos évek következnek. Az elrománosítás folyamata már a következő évben megindult, de az összes hatóságok együttműködése csak 1934-ben valósult meg. Ettől fogva a székelyföldi magyar egyházak vallásszabadsága teljesen semmivé vált. Az elrománosítás munkáját ugyanis a román tannyelvű állami iskolák mellett a román hatóságok a Székelyföldön megalapított, vagy újonnan megalapítandó román egyházakra bízták. Ezek hívei nagyrészt a Székelyföldre helyezett román állami tisztviselők, tanítók, csendőrök, jegyzők voltak. 1934-től kezdve megindult valamennyi hatóság együttműködésével a székely tömegek erőszakos áttérítése a román nemzeti egyházakba.

Az erőszakos térítések legdurvább esetei az úgynevezett Erdővidéken történtek. Szenvedő áldozatai itt az unitárius és református egyház hívei közül kerültek ki. De más vidékeken is sok áldozata lett a román hatóságok eme magatartásának, melyet ők az előbb ismertetett elméletnek megfelelően „visszarománosításnak” neveztek. Csíkban a katolikusokat ugyancsak hasonló erőszakosságoknak vetették alá.

Az első erőszakosságok az unitárius egyház erdővidéki hívei ellen irányultak. A Homoród melletti falvakban 1934-ben indult meg a román hatóságok erőszakos fellépése. A papok kétségbeesetten kérték az egyház vezetőségét a közbelépésre, ám a panaszok teljesen sikertelenek maradtak. Az unitárius egyház vezetői nem tudhatták, hogy a székelyföldi román térítés munkája már 5 román minisztérium együttműködésével történik. Ezért valamennyi kérésük süket fülekre talált. Egyebet nem tehettek, minthogy a minisztériumhoz beadott panaszok mellett az egyházi főtanács kolozsvári ülésén erőteljes hangon tiltakoztak. „Számos panasz alapján tiltakozunk az ellen – olvassuk a jegyzőkönyvben –, hogy akár névelemzés, akár más kitalált cím alapján a hatósági közegek nyugtalanítsák unitárius híveinket hitük miatt és zavarják kultuszuk gyakorlásában.”²⁹

1935 tavasza jelentette a legsúlyosabb küzdelmek kezdetét. Ekkor dr. Cionca Macedon oklándi román főszolgabíró március 12-ére összehívta Kisbacon, Nagybacon, Magyarhermány

és Bibarcfalva községi elöljáróit. Az elöljárók legnagyobb része ekkor már román nemzetiségű volt, akiket éppen az úgynevezett „visszarománosítás” érdekében helyeztek oda. Cionca főbíró szenvedélyes hangon hívta fel az elöljárókat az „elmagyarosodott” románok visszatérésére, s később a többi körzetébe tartozó román elöljárókat is hasonló módon hívta fel a munka megkezdésére.

A főbírói utasítás alapján meg is indult a történelmi szempontból is rendkívül érdekes tevékenység. Március 14-én Moisescu Ilie magyarhermányi román jegyző több helybeli református egyháztagot a községházára hívatott, ahol egy román szövegű írást íratott alá velük. A hívek nem értették a szöveget, de a jegyző erőszakos fellépésének engedve aláírták. A nyilatkozat pedig áttérési nyilatkozat volt, amit a jegyző május 8-án közölt Rozsonday Ádám református lelkésszel. Rozsonday e nyilatkozatból tudta meg, hogy 16 híve áttért a román görögkeleti egyházba. A nyilatkozatok tanúi Borcoman jegyzőségi titkár, Aurel Săvulescu és Aurel Gândea román állami tanítók voltak. Mikor Rozsonday e nyilatkozatban szereplő híveitől megkérdezte, hogyan történt a nyilatkozat aláírása, hívei kijelentették, hogy az említett tanúk az ő aláírásuk idején a községházán nem is voltak jelen. A hívők erről írásos nyilatkozatot adtak.³⁰

Hasonló „térítések” történtek Homoródszentmártonban, Bibarcfalván, Homoródalmáson, Vargyason, Kisbaconban, Erdőfűlén és Bardócon. A homoródszentmártoni román jegyző Pușcașiu Ioan és a tanító, Grigor Alexandru összeültek és a görög katolikus pap tanácsai alapján egy csomó magyar családról kimondták, hogy azok román eredetűek. Ilyen román eredetű családoknak nyilvánították többek között a Csala, Molnár, Fodor, Jakab stb. családokat, amelyek közül némelyek még a 17. században kapták magyar nemességüket. Az említett családok férfitagjait felhívták a községházára és ott először szép szóval próbálták rábeszélni a román egyházba való áttérésre. Ám a szép szó mit sem használt. Ekkor a jegyző erősebb eszközökhöz folyamodott, de a székelyek ezektől sem ijedtek meg, noha egyikükre a román állam energikus képviselője végső elszántságában revolvert is fogott. Az első sikertelen kísérlet után következett a puhítás. Pár gazdát a cséplési engedély visszatartásával, másokat ipari engedély visszavonásának fenyegetésével később sikerült áttéríteni. Homoródalmáson az unitárius híveket hetenként kiszabott új és új pénzbüntetésekkel kényszerítették az áttérésre. Volt olyan, akit különféle címeken egymásután 2000 lej büntetésre ítélték. Egyeseket a csendőrségre vittek és ott agyba-főbe vertek. Az erősebb eszközök lassanként sok székelyt megtántorítottak, annál is inkább, mivel az egyházak panaszaira semmiféle válasz nem érkezett.

A megtámadott egyházközségek és egyházmegyék lelkipásztorai összefogtak és közös védekezést határoztak el. Mindenekelőtt felvilágosították híveiket az erőszakos áttérítések törvénybeütköző jellegéről és tudomásukra hozták azokat a módokat, amelyek felhasználásával a törvényben biztosított joguknál fogva módjuk van a visszatérésre. Egyik ilyen mód volt az, hogy mivel a helybeli jegyző a visszatérési nyilatkozat átvételét megtagadta, beutaztak a járási székhelyre és ott a közjegyző előtt megtett nyilatkozattal jelentették ki egyházukba való visszatérésüket. Ekkor a falubeli román csendőrőrmesterek magukat a papokat kezdték fenyegetni. Rozsondayt a kisbaconi csendőrparancsnok és Munteanu Nicolae oklándi román járásörnmester ismételt fenyegette és eltiltotta attól, hogy híveit felvilágosítsa a kultusz törvénynek az áttérésre vonatkozó előírásairól. Hasonló fenyegetések érték Simén Domonkos homoródalmási és Dobay István vargyasi unitárius lelkipásztorokat. Mindkettőt minden módon zaklatták, büntették, bírságolták és csakhamar több államellenes izgatási pert indítottak ellenük. Az csak természetes, hogy az első jelentések hatására a román kultuszminisztérium mindezeket a lelkészeket megfosztotta kongruájuktól „államellenes és irredenta magatartásuk” miatt.

Az első évek áttérési eredménye pár ezer lélek volt. Az Erdélyi Református Egyházkerület kimutatása szerint 1933-tól 1935-ig az egyházból 12 139 református egyháztag tért ki, akik közül 532 a görögkeleti, 535 pedig a görög katolikus román egyházakba lépett át. Közöttük voltak az erdővidéki erőszakosan áttértettek is. Az egyházkerület 1935. november 23. és 24-én tartott kolozsvári közgyűlésén erőteljes tiltakozások hangzottak el a román egyházakba való térítések kérdésében. „Egyházkerületi közgyűlésünk – hangzik a tiltakozás – az erdővidéki egyházmegye elnökségének és tanácsának ismételt felterjesztéseiből fájdalmas megdöbbenéssel értesül azokról az erőszakos áttérítésekről, melyek nevezett egyházmegye, sőt az egész Székelyföld ősi református hitéhez ragaszkodó népének lelki nyugalma tartósan megzavarták és ma is állandóan nyugtalanítják, és fájdalommal állapítja meg az egyházkerületi közgyűlés, hogy az ország alkotmányában lefektetett egyházsabadság súlyos sérelmet szenved azáltal, hogy közigazgatási kormányzati alantas hatósági személyek avatkoznak bele a hitélet szabad megnyilvánulásának kérdéseibe.

Az egyházkerületi közgyűlés annak leszögezésével, hogy a román állam alkotmánya, s az ennek alapján szentesített kultusztvörvény az állam minden polgárának a hitbéli meggyőződés terén teljes szabadságot ad: minden erejével tiltakozik az ellen, hogy a szabad vallásgyakorlat ellen akár közigazgatási, akár más hatalommal lépjen fel.

Egyhangú határozattal felkéri az illetékes vallásügyi minisztériumot, hogy az egyházi főhatóság közbenjárására már kilátásba helyezett pártatlan vizsgálat végrehajtásáról sürgősen gondoskodjék.

Közgyűlésünk reményét fejezi ki aziránt, hogy a kormány az ország érdekében is teljes orvoslást fog szolgáltatni ebben az ügyben, melyet az egész világ református közvéleménye figyelemmel kísér.”³¹

Az unitárius egyház a védekezésnek egy másik lehetőségét is kipróbálta. 1935 augusztusában két külföldi vendégét, Hall Alfréd sheffieldi unitárius angol lelkészt és Steiskal Józsefet, a cseh nemzeti egyház morvaországi püspökét meghívta az erőszakos térítésektől legjobban háborgatott vidékek meglátogatására. „Szükség volt rá – olvassuk a jelentésben –, mert a megyei tisztviselők, csendőrök és állami tanítók újnál-újabb követelésekkel lépnek fel székely népünk között, hogy ősi unitárius hitünket megtagadva, s faji jellegükről lemondva, legyenek görög katolikusok, mert ha nem, minden embertelen meghurcolásnak, kínzásnak és károsításnak lesznek, s vannak kitéve [...]. Az első keresztények üldöztetése jut eszünkbe, s meghatott lélekkel gondolunk azokra az egyszerű földművelő férfiakra és asszonyokra, akik hősiességgel tűrték a kényszergetést, meghurcolást, munkájuk megakasztását. A jó székelyek a külföldiekben megváltójukat szemlélték, s boldogok voltak, ha legalább az éjszaka leple alatt hozzájuk közeledhettek panaszos sírásaikkal.”

Sajnos egyelőre a külföldi angol és cseh egyház képviselőinek látogatása sem használt semmit. Az erőszakosságok tovább folytak. Az 1935 decemberében Kolozsváron megtartott unitárius főtanácsi ülésen az egyház főgondnoka megnyitó beszédében rámutatott, hogy abban az évben a második gyűlést egyenesen az erőszakos térítések elleni tiltakozás céljából hívták össze. A gyűlést „vallásunk és egyházunk életerejének védelmére hívtuk egybe – olvashatjuk. Erős küzdelmeinkben híveink erősítését szomjúhozzuk. Gyenge erőt eltiprással fenyegető súlyosabb sérelmeink ellen. Ma már nemcsak egyházunknak, de vallásunknak támadását is panaszoljuk.”³²

Az erdővidéki erőszakosságokat 1935 folyamán a református egyházkerület igazgatótanácsa három ízben jelentette a kultuszminiszterhez (3621/1935, 5018/1935 és 9468, 11.011/1935 számok alatt), továbbá a belügyminiszternek, s az unitárius egyház is több sürgető panaszban

kérte a sérelmek megvizsgálását és a további erőszakosságok megakadályozását. Ám 1935-ben a minisztérium csak kilátásba helyezte a pártatlan vizsgálatot, de semmiféle orvoslást nem adott. 1936-ban az unitárius egyház sok memorandumára végre jött egy válasz a román kultuszminisztertől, aki leiratában megállapította, hogy Cionca román főszolgabíró „kijelentése szerint soha erőszakot nem fejtett ki az áttéréseknél és nincs is hatalmában az, hogy erőszakot, vagy pressiót alkalmazzon.” A református egyház Igazgató Tanácsának többrendbeli memorandumára megígért helyszíni vizsgálat az 1937-es közgyűlésig nem történt meg.

Időközben újabb erőszakosságok történtek. Ezek között legszörnyűbb volt Bogdán Sándor magyarhermányi református egyháztág esete. Bogdánt a már említett Moisescu magyarhermányi román jegyző 1935. március 14-én írta át a görög katolikus egyházba. Bogdán azonban Rozsonday Ádám református lelkipásztor felvilágosítására elhatározta, hogy minden lehetséges módon megkísérli szeretett református egyházába való visszatérését. 1935. június 4-én közjegyzőhöz ment és külön nyilatkozatot tett, melyben kijelentette visszatérését a református egyházba. A kultusztörvény szerint ez teljesen törvényes eljárás volt és ennek alapján Bogdán továbbra is a reformátusnak tekintette magát. 1936. december 20-án kislánya született. 22-én az állami anyakönyvvezető előtt a törvény szerint kijelentette, hogy újszülött gyermeke református vallású. Pop Ioan román körjegyző emiatt rettentően felháborodott és Bogdánt a legerősebb szidalmakkal illette. Ezek után Bogdán kislányát önkényesen ortodox vallásúnak írta be az anyakönyvbe. Bogdán rögtön a református paphoz ment és kérte, hogy az próbáljon lépéseket tenni kislánya vallásának megmentése érdekében. A lelkész az esetet szabályszerűen jelentette az esperesnek, aki azt továbbította az egyházkerület Igazgató Tanácsához. Az Igazgató Tanács panaszt tett a kultuszminisztériumban. A minisztérium – úgy látszik – bizalmasan Cionca tudomására hozta, hogy ez az eset már igen nyilvánvalóan beleütközik az összes törvényekbe és esetleg jól kihasználható a román hatóság ellen. Ekkor Cionca 1937. április 10-ére Bogdánt megidézte az oklándi román főszolgabíró irodájába. Mikor Bogdán megjelent és remegve várta, mit fog Cionca neki mondani, a különben is sötét arcszínű, zömök román főszolgabíró dühtől remegő hangon azt követelte tőle, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, mely szerint önként lett ortodox vallású és leányát is ő maga jelentette be ortodox vallásúnak. Bogdán ezt megtagadta. Ekkor Cionca nekiesett és teljes erejéből ütni kezdte. Ütötte, verte, rugdosta. A szörnyű verés 3 óra hosszat tartott, egészen délelőtt 12 óráig. A szerencsétlen ember jajgatása messze elhallatszott, s 12 órakor valaki kopogott az ajtón. Cionca ekkor abbahagyta Bogdán verését és kiküldte az ajtón. Bogdán örült, hogy megszabadulhat és a szolgabíró irodájáról megszökött. Feldagadt, véres arccal, testén súlyos zúzódások nyomaival félreeső ösvényeken, a falukat kikerülve menekült haza. Rozsondayt értesítette, aki a maga részéről az espereshez fordult. Az esperes másnap, 12-én, elindult Udvarhely felé, hogy az ottani Magyar Párt elnökével együtt próbálják Bogdánt a további kínzásoktól megvédelmezni. Azonban igyekezete már késő volt, időközben Bogdánt a kisbaconi csendőrség 11-én este letartóztatta és az őrsre kísérte. A csendőrsőn alkalmazott módszer hatása alatt Bogdán – egyenesen életét féltve – végre megtört és aláírta azt a nyilatkozatot, melyet Cionca 10-én tőle követelt és akkor nem kapott meg. Az esperes Udvarhelyre érkezve kereste a román megyefőnököt. A megyefőnök azonban nem volt otthon. Később az Udvarhely megyei Magyar Párt elnökének, dr. Jodál Gábor ügyvédnek kíséretében kereste fel ismét a román prefektust. Ez már tudta, miről van szó és az esperesnek felmutatta Bogdán „önként” adott nyilatkozatát. Az esethez az egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése a következő sorokat fűzte: „Bogdán Sándor az elszenvedett verések után az anyakönyvi kiigazítási eljárás folytatásától elállott. A meggyőzés szokatlan módja

megfélemlítette a magyarhermányi, erőszakkal áttérített híveket is, akik most már vonakodnak anyakönyvi kiigazítást kérni.”³³

Mivel a hivatalos úton tett lépések semmiféle eredményre nem vezettek, az Udvarhely megyei egyházmegye erélyes belső intézkedésekkel próbálta a megfélemlített hívek további kitérését megállítani. 66/1935. számú egyházmegyei határozatával az egyházmegye gyűlése kimondotta, hogy akik a megfélemlítéseknek engedve, üldözött anyaszentegyházukat elhagyják, azok többé az egyháznak egyetlen életnyilvánulásában sem vehetnek részt és az egyház nyújtotta szolgáltatásokra nem számíthatnak. Lelkészek és kántorok semmiféle indokból az áttérteknek egyházi szolgálatot nem végezhetnek, az egyház templomaiban sem temetés, sem más alkalomból saját, vagy hozzátartozóik részére harangozás nem történhet és haláluk után az egyház temetőjében el sem temethetők. E nagy horderejű határozat jelentős hatást gyakorolt és nem egy helyen gondolkodásra készítette azokat, akik a különféle kilátásba helyezett előnyöknek és megfélemlítéseknek már-már engedni akartak. Ám a román hatóságok is számot vetettek a helyzettel és midőn ezt az egyházmegyei határozatot az egyházmegye templomaiban a lelkipásztorok kihirdették, valamennyi lelkipásztor ellen ügyészégi eljárást indítottak. A meghurcolt lelkipásztorok azonban vállalták az évekig tartó pereskedést, de nem engedtek. A megtámadott egyházmegye eme belső önvédelme végeredményben sikeres volt. A hívek tömeges áttérését megakadályozta annál is inkább, mivel a román bíróság az esperest és a vád alá helyezett papokat felmentette, beigazolva látván azok védekezését, mely szerint híveik vallási meggyőződésének védelmében cselekedtek és nem az állam ellen izgattak. Rozsondayt mindhárom ellene emelt izgatási vád alól 1937. június 3-án felmentették és Simén meg a többi lelkészek ellen emelt irredenta és izgatási vádak sem bizonyultak igaznak. Sajnos, a lelkészek felmentése a további erőszakosságokat nem akadályozta meg. Ezek tovább folytatódtak és nem egy helyen megdöbbentő jeleneteket idéztek elő. Bibarcfalván egy alkalommal egy kitértet akartak a református temetőben eltemetni. A református lelkész az egyházmegyei határozat értelmében a harangozást megtagadta. Ekkor a halott hozzátartozói a román hatóságok segítségével a bezárt templomot feltörték és a toronyba hatolva a harangokat meghúzták.³⁴ Más falvakban veréssel és külön büntetésekkel próbálták a református és unitárius híveket áttéríteni.

A katolikus hívek a református és unitáriusokhoz hasonlóan szintén ilyen erőszakosságoknak voltak kitéve valamennyi székelyföldi megyében. 1935-ben Lövétén a jegyző 40 katolikus családot írt át a román görög katolikus egyházba. Csík megyében pedig az ilyen esetek rendszeresen folytak. A kénytelenségből elrendelt vizsgálat itt sem vezetett eredményre, pedig a római katolikus egyházat nagyobb veszteségek érték, mint a református, vagy unitárius egyházakat. Itt ugyanis a román görög katolikus papok azzal az érveléssel próbálták megkönnyíteni a székelyek áttérését, hogy tulajdonképpen nem hitet, hanem csak rítust változtatnak, midőn a római katolikus egyházból a görög katolikus egyházba térnek át, hiszen a két egyház hittételei csekély eltéréssel azonosak.

Az 1934 utáni székelyföldi vallási elnyomás másik módja a székely gyermekeknek román egyházak istentiszteletein való részvételére történt erőszakos kényszerítésében és mindenféle vallásos, vagy egyházi összejövetel megakadályozásában nyilvánult meg. Az erre vonatkozó panaszok 1934-től kezdve egyre sűrűbbek, s a végén egyetlen, az egész Székelyföldre kiterjedő általános elnyomás ténymegállapítására mutatnak. Az állami iskolai tanítók a legtöbb helyen a református vallású gyermekeket román ortodox és görög katolikus templomokba kényszerítették. Más helyen megakadályozták a gyermekek református templomba való járását. Ez történt Magyarborzáson, Vulkánon, Székelytamásfalván, Makfalván és Petrilla-Lónyatelepen. E két utóbbi helyen különböző intézkedésekkel és fenyegetésekkel akadályoz-

ták meg a gyermekeket abban, hogy a református istentiszteleten részt vegyenek. Köpecen a csendőrőrmester a presbiterium gyűlését feloszlatta, annak tagjait az őrre kísérte, vallomásokból jegyzőkönyvet vett fel és a megidézetteket sértő kifejezésekkel illette. Szárazajtán a községi jegyző a presbiteri gyűléseket csak este 7 óra előtt engedte meg. Az Udvarhely megyei tanfelügyelőség az összes vasárnapi iskolákat bezáratta. Maros vármegyében Kali István, backamadarasi lelkész a csendőrőrmester a szórványgondozó munkájában megakadályozta és durva tettelegességgel bántalmazta. Amint az Igazgató Tanács jelentésében megállapítja „a belmissziói munka csaknem egészben megbénult. Alig akadt egyházközség, ahol a nőszövetségi, férfiszövetségi munkákat rendszeresen lehetett volna végezni. A hatóságok egymásnak ellentmondó rendelkezésekkel nehezítik meg az egyház belmissziói munkáját.” A püspökség hiába kérte a kultuszminisztérium védelmét, beadványaira legtöbbször még választ sem kapott. Válasz nélkül maradtak a lelkiismereti és vallásgyakorlat szabadságát lábbal tipró hatósági eljárások, a konfirmáció akadályozása, a templomokban tartott istentiszteleteken való részvétel megakadályozása és a magyar gyermekek román vallásórákra való kényszerítése. Ákosfalván a helybeli csendőrőrmester nem tudta elviselni a templomon lévő magyar nyelvű mondat látványát és a mondatot, mely a „Békesség nektek” bibliai igét hirdette, fejszével leverette. Az egyház vezetői lankadatlanul folytatták a sokszor már teljesen reménytelennek látszó kérelmezést. Ráműtettek arra a lehetetlen helyzetre, amibe az egyház a román hatóságok azelőtt elképzelhetetlen elnyomása miatt jutott. Amint az Igazgató Tanács jelentésében megállapítja: „Alig van hatóság, amelyik intézkedési jogot ne tulajdonítana magának egyházi és vallásos kérdésekben. A rendőrség a vallásos összejövetelek megtartására nézve rendszabályokat foganatosít, az állami iskolák igazgatói önkényesen rendezik a tanulók nemzetiségét és vallását, a csendőrség a vallásos nevelés alapelveit fekteti le. Ilyen körülmények között a lelkészek építő munkája és az egyház kormányzása legyőzhetetlen akadályokba ütközik.”³⁵

1938-ban Románia súlyos belpolitikai válságba jutott. A válság súlyosságát fokozta a külpolitikai helyzet, amely az akkori Romániára nézve kedvezőtlenül alakult. II. Károly király úgy akarta a válságból országot kivezetni, hogy az összes politikai pártokat feloszlatta és az országban királyi parancsuralmat léptetett életbe. E királyi parancsuralom külpolitikai okokból 1938 nyarán megszervezte a kisebbségi kormánybiztosságot és ennek hatáskörét az 1938. augusztus 1-én tartott minisztertanácsi határozatokkal megállapította. E határozatokat nevezte a román kormány „kisebbségi statutumnak”, amely azonban nem volt más, mint a régi törvények és rendelkezések elveinek együttes felsorolása. A kisebbségek helyzetének felmérhetetlen rosszabbodását éppen az bizonyította, hogy az úgynevezett kisebbségi statutum a felmerült panaszokra vonatkozólag a már említett régi rendelkezések megismétlése mellett különféle új ígéreteket tartalmazott.

A magyar egyházak vezetői reménykedve fogadták az új intézkedéseket és azoktól különösen a Székelyföld helyzetének megjavulását várták. Ám, csakhamar szomorúan kellett beismerniük tévedésüket. Az ország új közigazgatási beosztásával az egyes tartományok élére kinevezett úgynevezett királyi helytartók a kérdések megoldásában különböző magatartást tanúsítottak. Egyes tartományokban a helyi hatóságok még nagyobb önkényeskedéseket követtek el, mert az új tartományi közigazgatás még nehézkesen működött és leginkább katonai egyénekre lévén bízva, azok a kisebbségi kérdésekben tipikusan parancsuralmi szellemet érvényesítettek.

Az egyik legsúlyosabb kérdés a vallásos összejövetelek engedélyezésének régóta húzóódo kérdése volt. Az egyházak vezetői évek óta kérték a minisztériumokat, hogy a presbiteri, nőszövetségi és különféle belmissziói összejöveteleket ne akadályozzák. Végre a sok memo-

randum hatására úgy látszott, mintha a belügyminiszter kedvezően oldotta volna meg a kérdést. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsával közölte, hogy 1938. március 24-i és május 26-i rendeleteivel a vallásos összejöveteleket engedélyezte. A belügyminiszter eme rendeletének hírért az Igazgató Tanács közölte a marosi, szamosi és bucegi királyi helytartókkal, akik hivatalos válaszukban elismerték, hogy a szóban forgó rendeletet tudomásul vették. Az Igazgató Tanács ezek után a rendelet másolatát vidéki lelkészei számára a Református Szemle című hivatalos egyházi lapban is közzétette.

Alig jelent meg ez a belügyminiszteri rendelet, az esperesek és lelkészek ismét kétségbeesetten panaszkodtak. A kökösi lelkész jelentette, hogy a belügyminiszteri rendeletet a csendőrségnek bemutatta és a belmissziói munkát megindította. Ám két hét múlva az uzoni csendőrség a további munkát azzal az indoklással tiltotta be, hogy a gyűlések megtartására csak a hadtestparancsnokság adhat engedélyt. Az akkor megtartott gyűlésről jegyzőkönyvet vett fel, melyet felterjesztett a román hadbíróshoz.

Györke János, a bekecsalji egyházmegye esperese jelentésében beszámolt a rendelet sorsáról. Biztosítani akarván a belmissziói munka zavartalanságát, írásos beadványt intézett Maros és Udvarhely megye prefektusaihoz, akiktől engedélyt kért az egész egyházmegye területén folytatandó munkára. Ám hiába hivatkozott a szóban forgó belügyminiszteri rendeletre, kérésére a marosi prefektúra egyáltalán nem válaszolt, az Udvarhely megyei prefektúra pedig az V. hadtestparancsnokság egyik rendeletére hivatkozva, az esperesek kérésének teljesítését megtagadta.

A görgényi egyházmegye esperesi hivatalának jelentése szerint az egyházmegye területén a román hatóságok a belügyminiszteri rendeletet csak a presbiteri gyűlésekre és a Te Deumokra vonatkoztatták.

Az Igazgató Tanács e panaszok alapján kérte a marosi tartomány főnökségét, hogy a gyűlések és összejövetelek tartására vonatkozó belügyminiszteri rendeletet vegyék tekintetbe. Ám a kérés teljesen eredménytelen maradt. Ellenben a súlyos esetek egyre szaporodtak. A bethlenszentmiklósi csendőrpáncsnok az egyházközség képviselőjét, aki neki a presbiteri gyűlés megtartását bejelentő hivatalos értesítést átadta, durva szavakkal kiutasította és a gyűlést nem engedélyezte. A mezősámsondi körjegyző prefektusi rendeletre hivatkozva az összes belmissziói összejöveteleket betiltotta. A tartományfőnökség az Igazgató Tanáccsal közölte, hogy körrendeletben utasította a megyefőnökségeket a belügyminiszter rendeletének megtartására. Ám ez vagy nem történt meg, vagy pedig rosszhiszemű volt, mert amint a marosi egyházmegye esperese jelentette, Maros vármegyében a gyűlések és összejövetelek tartására vonatkozólag a belügyminiszteri rendeletet senki sem tartotta tiszteletben. A marosi tartományfőnökség az Igazgató Tanács kérésére kitérően válaszolt és minden maradt a régiiben.³⁶

Udvarhely megyében hasonló helyzet alakult ki. Az Udvarhely megyei esperesi hivatal jelentése szerint az etédi csendőrőrmester az V. hadtest parancsnokságának rendeletére hivatkozva a vallásos összejöveteleket betiltotta. A mátfalvi és kisgalambfalvi lelkészek ugyanezt jelentették. Az etédi lelkész a csendőrség tanácsára a vármegyefőnökségtől kért engedélyt a presbiteri gyűlések és belmissziós összejövetelek megtartására, de a prefektúra a kért engedélyt megtagadta. Az Igazgató Tanács közbelépett és a tartományfőnökséget kérte a belügyminiszteri rendelet tiszteletben tartására. A tartományfőnökség utasította a prefektúrát az általa kiadott körrendelet végrehajtására. De ez sem használt semmit. Ekkor az Igazgató Tanács a tartományfőnökséget arra kérte, küldje meg a gyűlések és összejövetelek tartására vonatkozó belügyminiszteri rendelet másolatát. Ám a tartományfőnökség a rendelet másolatának kiadását megtagadta.

Végül az egyházi vezetőségnek pár hónapos kérelmezés és utánjárás árán sikerült Maros tartomány sokat emlegetett körrendeletét és a kultuszminisztériumnak a vallásos összejövetelekre vonatkozó rendelkezését megszereznie. Ekkor Maros tartomány helytartósága 1938. december 29-én kelt rendeletében Udvarhely megye prefektúráját utasította, hogy a jövőben alkalmazkodjék a belügyminisztérium által kiadott rendelkezésekhez. E rendelkezés szerint az egyházi gyűlések és vallásos összejövetelek előzetes engedély nélkül is, szabadon megtarthatók. Csupán az összejövetelek idejét kell tudomásulvétel céljából előzetesen a rendőri és csendőri közegeknek bejelenteni.

A kultuszminisztérium leiratot intézett a püspökséghez, amelynek tudomására hozta a vallásos összejövetelek engedélyezésére vonatkozó intézkedéseit. A belügyminisztérium pedig felhívta a csendőrség vezérfelügyelőségét, valamint a rendőrség vezérigazgatóságát, hogy intézkedjenek a sokat emlegetett belügyminisztériumi rendelet megtartására vonatkozólag. Utasította őket, hogy a vallásos összejöveteleket ne vessék alá előzetes cenzúrának és engedélyezésnek, hanem ez előzetes bejelentéssel elégedjenek meg. 1938. november 15-én kelt átiratával ugyancsak felkérte a nemzetvédelmi minisztériumot, hogy az illetékes katonai szerveknek hasonló értelmű utasításokat adjanak.

Valahol azonban feltétlenül mindent megmagyarázó rosszhiszeműség volt, mert az ismeretett sokféle kérelmezés és rendelkezés után is megakadályozták a vallásos összejöveteleket. Az Igazgató Tanács a fenti fejlemények ismertetéséhez ezt a lemondó befejezést fűzte: „A panaszoknak nincsen vége. A gyűlések és összejövetelek megtartása ma is korlátozásokat szenved. A presbiteri gyűléseken megjelenő csendőrök kifogásokat emelnek a tárgysorozat ellen, mert az szerintük nem vallásos jellegű.”

A presbiteri és belmissziói összejövetelek akadályozásán kívül a másik súlyos kérdés a gyermekek román egyházakba való kényszerítése, illetve román egyházi szertartásokra való erőszakos elcipelése volt. Felvincen a konfirmációs oktatást megakadályozták. Mezősámsondon az állami iskolai tanító a református vallású ifjakat a görög katolikus templomba vitte. Középjátsán, Baróton, Olasztelken, Bibarcfalván, s Szederjesen váltakozva a görögkeleti és a görög katolikus templomokba vitték őket és ott hitükkel ellenkező szertartások elvégzésére kényszerítették. Gernyeszegen a templomi istentisztelet állandó megzavarása céljából a templom főbejárata elé orvosi lakást és rendelőt építettek, a gépkocsiszínt pedig istállóvá alakították át. Magyarbikalon az állami iskola magyar nyelvű tanulóinak eltiltották az anyanyelvükön való imádkozást. Székelykövesden az állami tanító megbüntette azokat a gyermekeket, akik a vasárnapi iskolába akartak menni. Erdőszentgyörgyön és Uzdiszentpéteren a csendőrség a konfirmációs oktatást betiltotta. A kispulyoni állami iskola tanítója a református tanulókat román nemzeti ünnepeken a görög katolikus templomba parancsolta és a mise egyes részeit velük énekelte. A küüllői egyházmegyében a katonai előképzés parancsnokai a református ifjakat ugyancsak idegen egyházak kultusz-cselekményeinek elvégzésére kényszerítették. A tartományfőnökség e panaszra adott válaszában azt állította, hogy a megjelent vizsgálat szerint a református ifjak e kultusz-cselekményeket önként vállalták.³⁷

A legsúlyosabb erőszakosságok e két év alatt is Erdővidéken, a már említett Cionca birodalmában történtek. Itt a szederjesi és bibarcfalvi presbiteri gyűléseket a román csendőrparancsnokok betiltották. Nemsokára valamennyi egyházközségben mindenféle egyházi összejövetelt eltiltottak és olyan helyzetet teremtettek, hogy amint az esperes jelentette, az egyházi adminisztrációt teljesen lehetetlenné tették.

Az Igazgató Tanács az esetekről kimerítő jelentést készítve, kérte a marosi helytartóság vezetőjének közbelépését. A legtöbb panasz egyenesen Cionca főszolgabíró ellen adatott be.

Erre a marosi tartomány főnöksége a panaszok megvizsgálását el is rendelte és a vizsgálat megtartására Cionca főbíró magát kérte fel. Az eredmény nem lehetett kétséges. Cionca magához rendelte az erdőfülei, bardóci, kisbaconi, magyarhermányi és bibarcfalvi lelkészeket és velük nyilatkozatot íratott alá, mely szerint a román hatóságok a keresztelést, esketést és temetést nem akadályozták meg.

Az Igazgató Tanács válaszában rámutatott arra, hogy a főszolgabíró újabb erőszakosságainak elpalástolása érdekében a vallásos összefüggések ügyét az említett nyilatkozattal mellékvágányra igyekezett terelni, hiszen az esketés, keresztelés és temetés eltiltását nem is panaszolták. A hivatkozás mit sem használt, Cionca tetteit a tartományfőnökség nyilvánvalóan fedezte és így az erdővidéki helyzet a régi maradt.

Az esperesi hivatal ugyanis 826/1938 szám alatt az Igazgató Tanácsnak jelentette, hogy a már ismertett és az összes tartományfőnökségnek tudomására hozott rendeletek semmit sem használnak. Az Udvarhely megyéhez tartozó egyházközségekben a hatóságok az egyházi gyűlések és vallásos összefüggések megtartását továbbra is lehetetlenné tették. Sőt, a csendőrség az előbbieken túlmenően vallásos összefüggéseknek tekintette a keresztelést, esketést és temetést és előzetes bejelentésüket követelte. Cionca főbíró a belmissziós összefüggésekre kijelentette, hogy az ő véleménye szerint a sokat emlegetett belügyminiszteri rendelet a református gyülekezetekre nem vonatkozik.

Az erőszakosságok harmadik fajtája a vallásszabadság még súlyosabb megsértése volt. Ez már több megyében 1935 után is egyre gyakrabban előfordult. A román bíróságok előszere-ttel tűztek ki az előttük fekvő perekben olyan tárgyalási időpontokat, melyek a nyugati egyházhoz tartozó magyar keresztények legnagyobb vallásos ünnepeire estek. A perben érdekelt feleknek nagypénteken, vagy húsvét másodnapján kellett a tárgyalásokon megjelenniük, mivel a román hatóságok csak a saját görögkeleti naptárjuk szerinti húsvétot tekintették ünnepnek, a nyugati naptár szerint eső ünnepeket pedig nem tartották tiszteletben. Székelykeresztúron Bordaşiu román főszolgabíró a magyar katolikus kereskedőknek megtiltotta, hogy Úrnapiján üzletüket zárva tartsák. Pünkösöd első és másodnapján 1938-ban Kisbacon község lakosait közmunka elvégzésére, Magyarhermány és Bibarcfalva híveit pedig ünnep harmadnapján útkavicsózásra parancsolták ki. A Református Egyházkerület Igazgató Tanácsa a panaszt a vallásügyi minisztériumba továbbította. A minisztérium leiratára a marosi tartományfőnökség a vizsgálatot el is rendelte, de annak lefolytatásával már előbb ismertett eljárása szerint ugyanazokat az érdekelt hatóságokat bízta meg, akik ellen a panaszt beadták. Természetesen a vizsgálat eredménye ennek megfelelő volt, és a tartományfőnökség átirata szerint a lelkészek panaszai alaptalanok voltak, mivel a hívek a közmunka végzését önként vállalták. Az érdekelt egyházmegye nem tudott belenyugodni a panasz illetően való elintézésébe és ezért az egyházmegyei tanács jegyzőkönyvi határozatban újból felírta az Igazgató Tanácshoz, kérve egy második vizsgálat kieszközölését. A tartományfőnökség azonban ismét csak az előbbiekhöz hasonló módon rendelte el a vizsgálatot. Az időpontot 1939. január 12-ére tűzték ki, de a panaszoló lelkészeket és az esperest csak január 11-én este értesítették. Emiatt a tőlük tekintélyes távolságban lévő helyen nem tudtak megjelenni, s így a vizsgálatot az ő távollétükben tartották meg. Cionca Macedon a második vizsgálatra is azt jelentette, hogy a vizsgálat megállapítása szerint újból bebizonyosodott, miszerint a hívek a közmunkát önként vállalták. Erre az Igazgató Tanács megküldte a marosi tartományfőnökségnek a lakosok által aláírt eredeti nyilatkozatokat, melyekből kitűnt, hogy őket kényszerítették Pünkösöd ünnepén a községi munkák elvégzésére. A tartományfőnökség azonban ezúttal is Cionca főbíró mellé

állott, s leiratában kijelentette, hogy korábbi megállapításait teljes egészében fenntartja, a feljelentést alaptalannak és a levelezést idővesztegetésnek minősíti.

A felsorolt esetek tanúsága szerint 1934 után a magyar egyházak élete egyre növekvő nehézségek és gyakran elháríthatatlan külső akadályok között vergődött. A lelkészek a legtörvényesebb eszközökkel és eljárásokkal igyekeztek munkájukat folytatni. Ám elérkezett egy olyan idő, amikor ez a munka már nemcsak lehetetlenné vált, de folytatásának megkísérlése is sokszor a lelkészek és híveik életét fenyegette. Haró községben 1936-ban ismeretlen tettesek a református iskola ablakait bezúrták és a falu román lakói a református vallásúakat bántalmazták. Tompaházán 1936. december 1-én éjszaka 11 és 12 óra között öt odaválói román legény behatolt a lelkész udvarába, a kerítések, a tornác ajtaját, a konyhaajtót és az ablakokat összetörte. Miriszlón a Nagyenyedre való csákai románok Meseşan Aurel és Laurenţiu Stăncel görög katolikus lelkészek és a helybeli csendőrmester vezetése alatt a miriszlói református egyház híveinek ablakait beverték. 1939-ben több községben a falu román lakói a helybeli román hatóságok szeme láttára a református papot elűzték és híveiket súlyosan bántalmazták. A koloskarai református lelkész lakását a román lakosság megrohanta, ablakait és bútorait teljesen összetörte, értékeit elpusztította. A lelkész és családja csak egy ismerősének köszönhette, hogy idejekorán elmenekült és így életét legalább sikerült megmentenie.³⁸

A magyar egyházak 1934 utáni súlyos helyzetükben csak a legnagyobb elszántsággal és lelkészeik önfeláldozó munkájával tudták hivatásukat részben teljesíteni. A román hatóságok által eléjük emelt súlyos akadályok között csak úgy teljesíthették hivatásukat, hogy híveik belső életének elmélyítésével és a Szentírás vigasztalásával próbálták az akadályok legyőzéséhez szükséges belső erőt biztosítani. Szerencsájukra valamennyi magyar egyház belső életében a trianoni békeszerződés aláírása után örvendetes megújulás következett be. Vagyonukat, külső tekintélyüket elvesztették. Az állam az egykori támogató és jóakarató intézmény Nagy-Romániában legjobb esetben közömbös, legtöbbször azonban ellenséges indulatú volt irántuk. Híveik az agrárreform és más gazdasági intézkedések következtében ugyancsak leszegényedtek. Az egyházak csak az élő tőkére, azaz híveik áldozatkészségére, filléreik segítségére támaszkodhattak. Ennek eredménye azonban a hívek hitének intenzitásától és az egyházi munkába való beszerzésétől függött. A híveket racionális érvekkel, észokkal nem lehetett az áldozatkészségre rászoktatni. Csak egyetlen lehetőség maradt: minden egyház és vallás örök időktől fogva leghatalmasabb erejének, a Szentírásnak segítése. Ez az erő valamennyi egyházban szépen megnyilvánult. A Romániához csatolt területek reformátusai a világháború előtt egy általános racionális és liberális szemlélet hívei voltak. A református egyházban az a felfogás uralkodott, hogy a protestantizmus egyenlő a liberalizmussal és a demokráciával, és ennek következtében legfőbb kötelessége a nevelés. Ám 1918 után csakhamar érvényesülni kezdett az egész protestáns teológiát megújító, Barth Károly képviselte úgynevezett dialektikai teológiai irányzat. Ennek a hatása alatt, de még a súlyos külső szerencsétlenségek sorozata következtében is, a kolozsvári református teológia teljesen a dialektikai irányzat képviselője lett. Innen áradt ki az egész egyházi életet megújító hatás. Az egyház belátta, hogy elsőrendű feladata az örökkévaló Ige hirdetése és a mérhetetlen szomorúságba és nyomorúságba jutott magyar lelkek megvigasztalása. Ennek a felismerésnek lett örvendetes következménye a különféle belmissziós munkák megszervezése, mely által a társadalom minden rétegét, a hívek minél nagyobb tömegét próbálta korra és nemre való tekintet nélkül az egyház vigasztaló szolgálatában részesíteni. A református egyház ilyenformán lassanként missziói népegyházzá alakult át. 1919-ben megkezdődött az ifjúsági keresztyén egyesület munkássága, kimondották a diakonisszaképző intézet megszervezésének szükségességét.

gét, kiadták az új énekeskönyvet és megkezdték az istentiszteleti szertartás reformját. Ugyanekkor megindult a Parochiális Könyvtár újjászervezése, lelkesi tanfolyamok és belmissziói konferenciák rendezése, újonnan szervezték a vasárnapi iskolákat. Mindenféle bibliakörök alakultak. A sokféle elágazó és belső öntudatosítást szolgáló belmissziói munkák egységes irányítása az újonnan szervezett Belmisszió Bizottság, illetőleg Erdélyben a Misszió Tanács által történt. Ezek a szervek előadókkal és utazótitkárokkal dolgoztak és biztosították a munka egységes irányítását. Mielőtt a román hatóságok a belmissziói munkákat betiltották, az utolsó, 1938-ból származó adatok szerint a református egyház két püspöki kerületében 419 vasárnapi iskola és 369 IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület) munkát végző csoport működött. Ezek mellett több száz nő, férfi és leányszövetségi alakulat fogta össze a református egyház különböző nemű, korú és rangú híveit. Az említett szervezetekben tulajdonképpen mindig egy formában és szellemiségben megújult igehirdetés történt, amelyből a külső életben mindenütt üldözött és háttérbe szorított magyar hívek felmérhetetlen jelentőségű erőt nyertek nehézségeik és nyomorúságuk elviselésére.

A római katolikus és unitárius egyházak belső élete is nagyjában hasonló megújuláson esett keresztül. Ezekben az egyházakban is megszervezték a különféle belmissziós és hitelesítő szervezeteket, amelyek ugyancsak szép eredményeket hoztak. A római katolikus városi és falusi gyülekezetekben virágzó szociális munka indult meg. Az egyházi alakulatok között nagy szerepet játszott a Szívgyárda és az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség. Utóbbi, mint csúcsszervezet, 1926-ban alakult és 5 osztályt foglalt magában: Szociális, Hitéleti, Ifjúsági, Falu- és Munkásnő-szakosztályokat. Ezek a szakosztályok végezték az erdélyi magyar katolikus nők kulturális, hitbuzgalmi, gazdasági és egészségügyi nevelését. Mielőtt e szakosztályok működését is a román ostromállapot és az ismertetett hatósági eljárások megállították volna, ezekhez az alakulatokhoz összesen 1300 helyi egyesület tartozott 80 000 taggal.³⁹

A nőket a fenti alakulatok, a férfiakat elsősorban a Népszövetség és a Kolping-egyesületek, a gyermekeket pedig a Szívgyárda szervezetei fogták egységes irányítás alá. Mindezek a római katolikusoknál is nagy jelentőségű alkalmat nyújtottak a katolikus öntudat megerősítésére és a hívek ellenálló erejének növelésére.

Az unitárius egyház belső átalakulása ugyancsak a belmisszió megszervezésével, vasárnapi gyermek-istentiszteletek rendezésével és az Unitárius Nőszövetség megalakulásával következett be. Az ifjúságot a Dávid Ferenc Egylet tagozataiban szervezték meg. A nőszövetség napközi otthont létesített, csecsemőgondozókat, gyermekápolási és gazdasági tanfolyamokat szervezett. Az új munkák hatása alatt az unitárius egyházi öntudat szépen megerősödött.

E legkisebb magyar egyház szellemisége teljesen a református egyházzal simult és híveit ugyanúgy megújító hatású belmissziós tevékenységekben erősítette, mint a református egyház.

Felmerül a kérdés, hogyan lehetett a leszegényített egyházaknak és a még jobban leszegényedett híveknek ezeket az alakulatokat megszervezni és társadalmi intézményeket alapítani? A hitükben és öntudatukban megerősödött hívek áldozatkészsége meghatározó módon nyilvánult meg. A szó szoros értelmében, fillérekből gyűlt össze nagyon sokszor az az összeg, amely egy-egy belmissziós munka elindulását lehetővé tette. A belső áldozatkészség azonban a magyar nemzetiségű hívek gazdasági nyomorúságában nem volt elegendő. A külföldi hittestvérek anyagi segítségével nélkülözhetetlenül sok belmissziós lehetőséget nem lehetett volna biztosítani. A svájci protestánsok, az angol-szász hittestvérek meghatározó áldozatkészséggel siettek a nyomorgató romániai protestánsok segítségére. A római katolikusok is kaptak külföldi hittestvéreiktől anyagi támogatást. Mindezeket maguk a külföldi segélyszervezetek ajánlották fel és ők maguk járták ki a román kormány jóváhagyását is. Ez néha nem volt megszerezhető. Megtörtént, hogy Svájcban a protestánsok ruhagyűjtést rendeztek a romániai protestánsok lelkészének javára. Mintegy két vagon ruha gyűlt össze.

Ekkor a svájci protestáns segélyszervezet vezetője személyesen ment el Románia genfi követségére, hogy engedélyt kérjen a gyűjtött ruha bevitelére. Ám a román konzul azzal utasította el a kérést, hogy ő nem ócskaruha-kereskedő, s így az ügyben semmit sem tehet. A protestáns magyar lelképásztorok tehát nem jutottak hozzá a Svájcban gyűjtött ruhaanyaghoz, de Románia tekintélye is ugyancsak gyógyíthatatlan sebet kapott a svájci protestánsok szemében.

1937 után, mint láttuk, mindenféle belmissziói munka lehetetlenné vált és még a keresztlésre, esketésre és temetésre és előzetes csendőrségi engedélyt kellett kérni. A magyar egyházak híveit, fiatal tanulóit román egyházi szertartásokon való részvételre kényszerítették. Úgy látszott, hogy minden további életlehetőség megszűnt. De az istentiszteletek tartását továbbra is megengedték. Ez pedig mérhetetlen és a román hatóságoktól sohasem sejtett lelki erőt biztosított a magyar egyházak híveinek. A totális külső elnyomás idején óriási lelki vigasztalást jelentett a megújult református istentiszteleti szertartás minden nap elhangzó mondata: „Úgy szerette Isten a világot, hogy Egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen Őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” És milyen másképpen hangzott az imádság rendes körülmények között olyan megszokott kifejezése: „De szabadíts meg minket a gonosztól.” A református, katolikus, unitárius és evangélikus magyar hívek között ilyenkor nemcsak a Sátánra gondoltak, hanem arra a gonosz indulatra is, amely őket oly súlyos nemzeti elnyomásnak teszi ki. A külső viszonyok között bezárt magyar lelkek a belső lelki élet végtelen mezőire vonultak vissza és a román hatóságok hiába igyekeztek utánuk, a gondolat birodalmában nem érhatték el a magyarokat. Pedig mindent megtettek ezen a téren is. 1936-tól előírták a nemzeti ünnepeken mondandó imádságok szövegének még egyes kifejezéseit is.

Addig a magyar egyházakban úgy imádkoztak az uralkodóért, hogy: „Könyörgünk Uram hazánk királyáért.” Ghibu Onisifor azt gondolta, hogy ilyenkor a magyarok titokban a magyar haza uralkodójáért imádkoznak. Egyik cikkének hatása alatt a minisztérium elrendelte, hogy a jövőben név szerint II. Károlyért, Románia királyáért kell imádkozni. De a gondolatok világában hiábavaló volt ez a kényszer, sem ez, sem pedig a román királyhimnusz elrendelt bevezetése nem idézhette elő a kényszergetett magyar egyházak híveinek őszinte szeretetét az iránt a román állam iránt, amely annyira megfélemedezett a vallásszabadságról.

Jegyzetek

1. Recensământul.
2. *Nagyvárad (Királyhágó-melléki) Református Egyházkerület 1940. április 12-én tartott rendkívüli közgyűlése jegyzőkönyve. Nagyvárad 1941. 6-7.
3. Schönerer Zukunft, Wien, 1928. április 8. Idézi Jancsó 59.
4. Ghibu: Necesitatea.
5. MO 1928. április 22.
6. Scheffler 299-310. Dolci nyilatkozata ugyanott.
7. Ghibu: Un anachronism.
8. A kolozsvári román törvényszék 51/1932 számú határozatával, a nagyszebeni pedig 2065/1931 számú alatt. Vö. Ghibu: Politica religioasă.
9. Scheffler.
10. Pop.
11. Vö. Nagy 226-228.
12. *Az Erdélyi Református Egyházkerület püspökének 1928. évi jelentése.
13. EMÉ 72.
14. Venczel 134.

15. The Religious Minorities. Az amerikai bizottság jelentésének magyar szövegét közli: Magyar Kisebbség 4 (1925) 381-390.
16. The Religious Minorities.
17. Saját adatgyűjtés.
18. MO 1936. április 9; Események [1936] 258-259.
19. Vö. Nagy 106.
20. Vö. Ürmösi-Maurer 80; Dokumentumok [1934].
21. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1933. november 1-től 1935. november 1-ig.
22. Uo.
23. Transylvania 11.
24. EMÉ 34.
25. The Religious Minorities.
26. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1926.
27. Roumania Ten Years After.
28. *Transylvania 1930. Congresul cultural al Astrei.
29. *Unitárius Főtanács jelentése. 1934.
30. Az adatok mind az erdővidéki lelkészekről valók, akik részben élőszóval számoltak be e sorok írójának, részben írásban küldték meg adataikat 1938-ban.
31. *Az Erdélyi Református Egyházkerület 1935. évi közgyűlésének jegyzőkönyve.
32. *Az Unitárius Főtanács jegyzőkönyve. Kolozsvár 1935.
33. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1935-1937-re. Bogdán esete részletesen az *erdővidéki egyházmegye jegyzőkönyvében is.
34. Események [1936] 395.
35. *Az Igazgató Tanács 1937. évi jelentése. Kolozsvár 1937.
36. *Az Igazgató Tanács 1937-39. évi jelentése. Kolozsvár 1939.
37. Uo.
38. A református egyház vezetőitől származó adatok alapján.
39. *NA 1941 július. Titkári jelentés.